

HIPÀTIA: una dona filòsofa



ÍNDEX

1.	JUSTIFICACIÓ	3
2.	INTRODUCCIÓ AL TREBALL.....	5
2.1	Context històric	5
2.2	Context filosòfic.....	8
2.3	Context religiós.....	15
2.3.1	La religió romana.....	15
2.3.2	El cristianisme i la seva expansió.....	18
3.	HIPÀTIA.....	22
3.1	Biografia	22
3.2	Obra i pensament.....	22
3.3	Claus de la seva mort i interpretacions	28
4.	CORRESPONDÈNCIA AMB SINESI DE CIRENE	31
4.1	Sinesi de Cirene	31
4.2	Anàlisi d'unes de les cartes que formen part de la correspondència epistolar entre Sinesi i Hipàtia	31
5.	LA PERVIVÈNCIA D'HIPÀTIA.....	40
5.1	En el cinema	40
5.2	En la literatura	43
5.3	En l'art	46
6.	CONCLUSIONS	48
7.	BIBLIOGRAFIA.....	51
8.	ANNEXOS.....	53

1. JUSTIFICACIÓ

La raó per la qual he triat aquest tema és que durant el curs passat vam veure i comentar a classe la pel·lícula *Àgora*, on la protagonista és Hipàtia, i em va semblar molt interessant el fet que una dona pogués arribar a tenir accés al coneixement i que, a més, arribés a presentar una sèrie de teories matemàtiques i astronòmiques, en un moment històric i en un espai en què les dones, segons jo pensava, no hi eren ben rebudes. També em va semblar interessant el problema que es desenvolupa a la pel·lícula referent a la divisió de les religions.

L'objectiu del meu treball és parlar bàsicament sobre Hipàtia, matemàtica i filòsofa grega del segle IV, i dels seus treballs científics, i situar-la dins d'un context històric, filosòfic i religiós; i, d'altra banda, resseguir la seva pervivència en la literatura, el cinema i l'art. També m'agradaria endinsar-me en el tractament de la dona a l'antiguitat, pel que fa a la possibilitat d'accedir al coneixement i a l'educació, i el seu paper en el món de la filosofia.

Per a l'elaboració del meu treball he utilitzat tant fonts literàries, que consten a la bibliografia, com informació de pàgines d'internet. Com que he volgut situar la figura d'Hipàtia dins d'un determinat moment històric, religiós i filosòfic, he hagut de destinar molt de temps en la recerca d'aquesta informació.

El treball l'he estructurat de la següent manera:

- Una primera part en què es parla del context històric, filosòfic i religiós; en l'apartat de la filosofia hi apareix l'estudi sobre la relació de la dona i la filosofia.
- Una segona part on s'explica la vida i l'obra i pensament d'Hipàtia, i el seu problema amb el cristianisme.
- La tercera part en què s'explica la relació Hipàtia amb el bisbe Sinesi de Cirene a través del comentari de la seva correspondència epistolar.
- En l'última part s'esmenta la pervivència d'Hipàtia en el cinema, en la literatura i en l'art.

Finalment, hi ha les conclusions a què he arribat després d'haver realitzat aquest treball.

Agraïments

En primer lloc, vull agrair a la meva tutora, qui ha estat en tot moment al meu costat, dia si dia també, llegint i rellegint, retocant, ensenyant-me i guiant-me, per la seva orientació constant i l'ajuda tècnica, que han estat essencials, per tot el temps i esforç dedicat en el meu treball, tot el material que m'ha proporcionat i l'ajuda i ànims que hi ha ficat en tot moment. Moltes gràcies per tot el que m'has ajudat i recolzat. I per la paciència!

Per últim, vull agrair molt especialment el suport de totes les persones que m'han estat al costat durant la realització d'aquest treball: a la família i als amics. Per aguantar-me i donar-me suport en els moments de més estrès i cansament i donar-me opinió del que podria fer millor o pitjor.

2. INTRODUCCIÓ AL TREBALL

2.1 Context històric

A partir de la segona meitat del segle III comença la decadència de l'Imperi romà, anomenada aquesta època com Baix imperi.

A l'inici del segle IV, l'emperador Constantí I el Gran va reunificar l'Imperi romà, que havia quedat dividit en quatre circumscripcions per l'emperador Dioclecià, i va establir l'any 330 una única capital, triant el lloc de Bizanci, per construir la ciutat de Nea Roma, més endavant retitulada Constantinoble en honor seu.

El sistema de dos augustos i dos cèsars, la *tetrarquia*, establert per Dioclecià al segle anterior, en què l'imperi queda dividit a la pràctica en dues parts, l'oriental i l'occidental, comportarà que ja queda com a predeterminada aquesta divisió de facto. L'est de l'imperi continua creixent i esdevé el centre cultural i econòmic de l'imperi, mentre que Roma decreix en importància a causa de la seva localització lluny d'aquells centres potencials orientals.

És en època de Constantí el Gran que el cristianisme esdevé una religió tolerada, gràcies a l'Edicte de Milà que signaren Constantí i Licini, l'emperador d'Orient, l'any 313. Aquest fet serà molt rellevant pels fets que s'esdevindran posteriorment.

A la mort de Constantí va esclatar una nova guerra civil entre els seus fills. Després del regnat d'aquests (337-361), els va succeir Julià l'Apòstata, que intentà deslligar l'Imperi del cristianisme i proclamar-lo pagà. Mentrestant els pobles bàrbars del nord van intentar diverses penetracions en el territori romà, aprofitant les desavinences entre els governants.

Finalment, Teodosi (379-395) representa, per última vegada, la unitat de l'Imperi romà. Va intentar frenar els pobles bàrbars tot acollint-los dins de l'Imperi com a *foederati*¹. Va imposar de nou el cristianisme i va abolir els cultes pagans.

Quan va morir, l'Imperi fou dividit entre els seus dos fills: Arcadi va rebre el d'Orient, i Honori el d'Occident. Les diferències entre els dos Imperis eren molt visibles



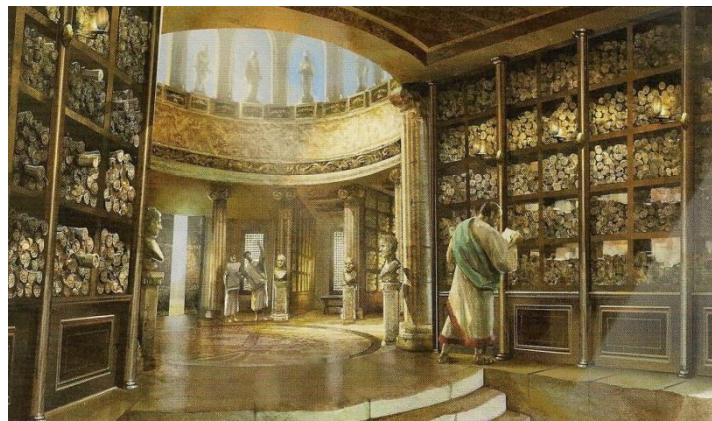
¹ Foederati: terme amb què es coneixien els bàrbars que Teodosi va deixar assentar-se en territori romà. Tenien lleis pròpies i no pagaven impostos. L'únic vincle amb l'Imperi era una aliança que els comprometia a servir com a federats.

i manifestes en tots els àmbits. Aquesta divisió ja va romandre fins a la caiguda de Roma l'any 476.

La ciutat d'Alexandria.

Aquesta ciutat va ser fundada per Alexandre el Gran, l'any 332 aC en el procés d'expansió del món hel·lènic. Alexandre era fill del rei Filip II de Macedònia i la princesa Olímpia, i el seu preceptor va ser Aristòtil. És una ciutat portuària del nord d'Egipte, situada al delta del riu Nil, sobre un turó que separa el llac Mareotis del mar Mediterrani. Per la seva importància geoestratègica, ràpidament es va convertir en el centre cultural del món antic.

Alexandria es va convertir aviat en el centre de la cultura grega en l'època hel·lenística i va contribuir a hel·lenitzar la resta d'Egipte, de tal manera que quan van arribar els romans tot Egipte era bilingüe. L'art i l'arquitectura era l'únic que



es mantenia pròpiament egipci. Tan important va arribar a ser i tan grandiosa que la van anomenar *Alexandria ad Aegyptum*, és a dir, "Alexandria que està a prop d'Egipte", perdent importància la resta del país.

La ciutat va ser presa pels romans sota el comandament de Juli Cèsar l'any 46 aC. El cosmopolitisme, la tolerància i el politeisme que caracteritzaven tant a grecs com als romans van permetre que a Alexandria convissuessin pagans, cristians i jueus.

Aquesta ciutat amb els segles havia crescut molt i comptava amb el Museu (temple de les Muses, dins del qual es trobava el Serapeum amb la seva cèlebre Biblioteca, i amb la Columna de Pompeu), el Cesareum, la Via canòpica (via que travessava Alexandria permetent la comunicació des de l'àgora al port -a l'antiga ciutat de Canopus) i el Far d'Alexandria, una de les set meravelles del món.

Hipàtia va viure entre el segle IV i V de la nostra era, a la ciutat d'Alexandria. Els habitants d'aquesta magnífica ciutat eren majoritàriament grecs de totes les procedències. També hi havia una colònia jueva i un barri egipci, de pescadors, el més pobre i abandonat de la gran urbs.

A Alexandria, sota domini romà des de feia molt de temps, l'esclavitud era un fet molt comú, i l'església cristiana intentava consolidar el seu poder i extirpar la influència pagana. Precisament, al segle IV la ciutat més emblemàtica d'Egipte, Alexandria,



s'havia convertit en l'últim baluard d'un món en crisi, confús i violent. Fins al punt que a l'any 391, les revoltes al carrer van arribar a atacar una de les seves institucions més llegendàries: la biblioteca. La ciutat està a un pas del col·lapse: és el moment en què “el cristianisme va deixar de ser perseguit i va passar a ser perseguidor”.

Durant la vida d'Hipàtia a Alexandria hi va haver dos patriarques: el primer va ser Teòfil, qui va dirigir la comunitat cristiana fins a la seva mort l'any 412, essent succeït per Ciril - Orestes era el prefecte romà-, el qual més tard va ordenar matar Hipàtia. Les dones en aquesta època no tenien a penes drets, no participaven en la vida cultural i en general la seva única ocupació era ser mestresses de casa.



2.2 Context filosòfic

Quan comença l'ésser humà a formular-se preguntes filosòfiques? S'acostuma a afirmar que la filosofia s'inicia en el segle VI aC, a Grècia amb el "*pas del mite al logos*", el pas de respostes imaginatives i arbitràries a respostes abstractes que obeeixen a una necessitat lògica.

En el segle VI aC, a Grècia, un conjunt de pensadors, anomenats actualment presocràtics, qüestionen les explicacions mítiques donades a determinats problemes i hi cerquen explicacions més segures, més lògiques.

El món grec ocupava bona part de les costes de la Mediterrània. La Jònia, a l'Àsia Menor, era un dels centres més actius, s'hi havien establert els antics aqueus i era aquí on Homer va escriure les seves obres. Aquest serà el primer bressol de la filosofia.

Amb Tales, astrònom i matemàtic de la colònia grega de Milet, s'inicia la filosofia. Ell i els seus deixebles, Anaximandre i Anaxímenes, es van començar a qüestionar el valor de les explicacions mítiques, van ser els primers a protagonitzar el pas del mite al *logos*. Miraven de trobar una llei a partir de la qual es pogués explicar racionalment, i no pas arbitràriament, la realitat.

Així doncs, pensaven que per sota el món observacional dels sentits, per sota del món canviant de les aparences naturals, es dona una realitat fixa i bàsica, un substratum, un principi, una natura. Per a Tales, aquest principi del qual tot sorgeix era l'aigua, per a Anaximandre l'indeterminat i per a Anaxímenes l'aire.

També al sud d'Itàlia (Magna Grècia), Pitàgoras i la seva comunitat protagonitzen el naixement d'una forma alternativa de pensament racional.

Pitàgoras, fou el primer d'afirmar: "Sóc un filòsof!"; va fundar un moviment no tan sols intel·lectual sinó també religiós, moral i polític amb un objectiu primordial, la purificació de l'ànima tant a nivell corporal com intel·lectual. Buscava cercar l'estructura o forma del cosmos, no pas els elements materials que l'integren. Aleshores cal estudiar les proporcions numèriques, perquè l'estructura del cosmos és matemàtica.

Al llarg de tota la història del pensament, sovint s'han repetit dues concepcions del món antagòniques i enfrontades. Heràclit i Parmènides són els fundadors d'aquestes dues arquetípiques visions del món. D'una banda, l'observació i la reflexió sobre el cosmos que fa Heràclit, el duen a afirmar que tot està en procés constant de canvi, que la inestabilitat és llei de vida. La seva tesis fonamental rau en l'afirmació del perpetu fluir de les coses: tot passa, tot s'escola. Heràclit afirma el dinamisme o la mobilitat universal. De l'altra, l'especulació filosòfica que realitza Parmènides, proper al món pitagòric i que, en conseqüència, qüestiona les dades sensorials, afirma que els canvis

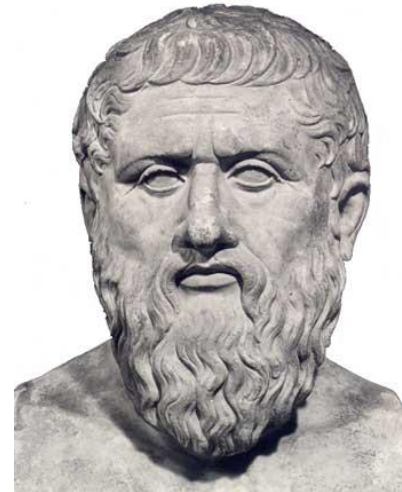
visibles són una aparença que amaga una permanència més profunda. Proclama la immutabilitat radical de la realitat. Segons Parmènides, els canvis que afirma Heràclit són només aparences sensorials, la raó ens mena a negar-los.

Empèdocles, Anaxàgoras i els atomistes Leucip i Demòcrit (pluralistes) protagonitzen el primer intent de conciliació. Aquests pensadors accepten d'Heràclit que la *physis* (φύσις) és un procés de canvis constants i accepten de Parmènides que el que és no pot venir del que no és. L'existent no ha sorgit pas d'un sol i únic principi sinó de diferents element primigenis, d'una pluralitat d'elements originals. Els canvis que observem són combinacions i recombinacions dels elements primigenis, no pas de transformacions d'aquests.

En la segona meitat del segle V aC, s'inicia una nova recerca intel·lectual, ja no centrada en qüestions físiques i cosmològiques sinó en l'ésser humà mateix i la seva organització social. A Atenes s'hi desenvolupa un sistema polític de caire democràtic. El desenvolupament de la vida de la ciutat va propiciar l'aparició d'un grup de filòsofs radicalment nou, els sofistes. Els sofistes qüestionaven la capacitat humana d'assolir un coneixement segur i universal. Una de les qüestions que va ocupar els sofistes fou la determinació del caràcter natural o convencional.

Segons Plató, Sòcrates, tot i que és coetani dels sofistes, se'n diferencia radicalment; n'és el crític i polemitzador: en rebutja tant l'esceptisme com el relativisme.

Sòcrates afirma, irònicament, "només sé que no sé"; però no nega la possibilitat d'accés al coneixement per part de l'home.



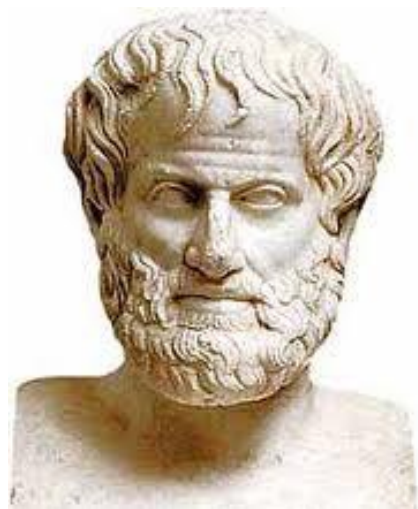
El mètode socràtic és l'art del diàleg, l'art de fer les preguntes adequades conduint la discussió cap un objectiu determinat. Sòcrates ironitza contra qualsevol persona que està segura del seu saber i fa més preguntes a fi d'aclarir aquelles respostes, i a poc a poc el condueix a contradiccions lògiques. Va arribar a una contradicció que implicava rebutjar la tesi inicial, punt de partida de la discussió.

Plató no tan sols va emprar sempre la dialèctica o l'art del diàleg com el camí ascendent cap a la veritat sinó que també el va considerar el mètode propi i característic de l'activitat filosòfica. Plató fundà una escola que es va convertir en el centre de la vida intel·lectual al llarg dels segles. S'estudiava matemàtiques, música, astronomia..., matèries considerades imprescindibles per a formar homes veritablement vàlids per la política.

Plató desenvolupa la seva filosofia més emblemàtica. L'objectiu serà fonamentar la possibilitat d'assolir la veritat absoluta. I considera insostenibles el relativisme i l'escepticisme dels sofistes.

La teoria més coneguda de Plató és la teoria de les idees, on es relacionen la teoria del coneixement, la de l'amor, la política, i l'educació. Segons Plató el món en què vivim (món sensible) és una còpia d'un altre món, el de les idees (món intel·ligible), que és la realitat vertadera. Plató deia que la realitat només pot ser apresada o compresa per la intel·ligència no sensible, intel·lectual. Cada idea és única i immutable, al contrari, les coses són múltiples i canviants. La contraposició entre la realitat i el coneixement és descrita per Plató en la cèlebre Mite de la caverna.

Aristòtil considera que el coneixement és un procés ascendent que va de l'objecte al concepte, de les coses a les causes. Distingeix dos grans nivells de coneixement: el nivell sensitiu i el nivell intel·lectual. Si bé accepta com el seu mestre Plató que la *doxa* o opinió comuna és errònia perquè es queda amb l'aparença de la veritat, sí que contempla l'*endoxa* com a coneixement fiable: l'*endoxa* és l'opinió comuna refrendada per l'autoritat i el debat públic



El coneixement intel·lectual es transmet sobretot a partir del llenguatge i la reflexió. El llenguatge al·ludeix a veritats universals, al món i les seves maneres d'éssers, i per aquest motiu és comprensible per qualsevol ésser humà, el que varien són les llengües particulars, subjectes a convencions.

L'hel·lenisme científic comptava amb molts matemàtics importants, com Euclides, Apol·loni de Perge, Arquímedes i altres. Tenia els seus grans astrònoms, com Aristarc de Samos, Eratòstenes, Hiparc de Nicea o Claudi Ptolemeu. Les invasions tècniques dels seus físics o enginyers, com el mateix Arquímedes, o Heró (que sembla que va investigar una turbina de vapor), mai no s'aplicaren: els esclaus eren màquines prou productives. Els seus pensadors centrats en la medicina i que disposaven dels antics coneixements d'Hipòcrates feren moltes disseccions i viviseccions, com el cas d'Heròfil i, posteriorment, de Galè.

Finalment el neoplatonisme, també conegut com "escola d'Alexandria", és l'última escola filosòfica clàssica, caracteritzada pel seu eclecticisme i la seva sincretisme. Aquest sistema filosòfic va néixer a l'Alexandria del segle III i no es va començar a desenvolupar fins al segle VI. És la manifestació tardana del platonisme antic i constitueix una síntesi d'elements molt diferents, amb aportacions de les doctrines filosòfiques de Pitàgoras, Aristòtil i sobretot Plató, unides a les pràctiques místiques

d'origen hindú i jueu. Per aquestes característiques va arribar a ser un moviment filosòfic-religiós. El fundador de la doctrina va ser Amoni Saccas; però és Plotí (204-270), qui roman 11 anys al costat d'ell, qui la complementa, l'estructura i la professa. A causa de la seva intensa admiració per la doctrina de Plató, Plotí, adoptà aquest nom i recollint elements de les religions místiques i del platonisme, creà el neoplatonisme, que va esdevenir un punt de referència i suport de la filosofia cristiana de Sant Agustí.

La filosofia i la dona

Les dones filòsofes han existit al llarg de tota la història de la filosofia, però el seu pensament ha estat a voltes silenciats, o bé s'ha transmès de manera fragmentària com a conseqüència dels condicionaments socials i culturals que han relegat la dona a un segon pla respecte a l'home. A aquesta falta de reconeixement han contribuït també les actituds clarament misògines d'alguns filòsofs, que atribuïen a l'home un caràcter racional i a la dona un potencial més emotiu i intuïtiu. D'aquesta opinió van ser Plató, Aristòtil, Pau de Tars, Sant Tomàs d'Aquino, Rousseau, Hegel, Schopenhauer o Nietzsche, com ho mostren els seus escrits.

Les primeres dones filòsofes de les quals es té notícia van estar vinculades a l'Escola Pitagòrica (segle VI aC), com Aesara. Les seves idees, no obstant això, van ser atribuïdes al seu fundador, Pitàgoras. Poc després apareixen algunes dones relacionades indirectament amb la filosofia, com Aspàsia de Milet, protectora de Protàgoras i promotora del pensament i la cultura en l'Atenes de Pèricles. També va haver dones filòsofes en les escoles epicúria i estoica, tant a Grècia com a Roma. Diotima de Mantinea, filòsofa i sacerdotessa grega, va ensenyar filosofia a Sòcrates. En l'escola cínica destaca Hipàrquia de Tràcia (segle IV aC). Cap al final del període hel·lenístic (segle IV-V) despunta Hipàtia d'Alexandria, la dona científica i filòsofa més important de l'antiguitat. Va estudiar les obres de Plató i Aristòtil, però es va dedicar sobretot a l'astronomia i la matemàtica.

Plató va seguir l'estela del seu mestre i, sota l'aparent defensa d'una igualtat del sexes, perpetuà una concepció patriarcal i defensora de la superioritat natural dels homes sobre les dones. Aquesta fou l'opció de Plató i això té una gran importància per a la història de la dona a l'antiguitat, ja que l'acadèmic es va convertir, juntament amb Aristòtil, en el filòsof en majúscules i, per tant, la seva ombra va ser tan allargada que fins i tot arriba fins els nostres dies. Se'l pot entendre, que no justificar, pel fet que Plató sigui fill del seu temps i, així, la seva concepció sobre la dona no difereix gaire de les idees dominants sobre les diferències dels sexes a l'Atenes del segle V i IV aC. Al seu favor, però, sí cal destacar que en la seva obra no trobem expressions ofensives contra les dones, ni la ira tan comuna de l'imaginari grec sobre la por que generen les dones,

una emoció irracional que provoca en paral·lel un sentiment de rebuig i hostilitat contra el sexe femení.

Al seu diàleg cosmogònic *Timeu*² trobem la idea que les dones descendeixen, igual que els homes, dels animals i que elles, com també els homes, estan posseïdes pel desig d'engendrar fills. Però apareix una idea inquietant d'arrel pitagòrica al considerar que les dones són el producte de la reencarnació o metempsicosi d'aquelles ànimes masculines que han actuat injustament.

Malgrat aquest passatge platònic, l'obra cabdal del filòsof per entendre la seva concepció sobre la dona és la *República*, especialment el llibre V, un diàleg en el qual intenta dissenyar una societat ideal en la qual Sòcrates, el més just dels homes no pugui ésser condemnat a mort i on es visqui harmònicament segons els dictats de la raó, la pràctica de la virtut i ocupant cadascú el lloc que li pertoca per naturalesa, fet aquest darrer que no podem perdre de vista a l'hora de valorar la posició social, el rol i l'estatus que finalment el filòsof atorga a les dones. Un té, però, el dubte que l'interès de Plató per reflexionar sobre el paper de la dona dins de la ciutat ideal respongui al fet que la comunitat de dones i de fills, allà defensada, sigui d'importància suprema per al manteniment d'una societat ideal i justa. És ara on trobem³, amb la mirada posada a Esparta i sobre els sauròmates, la idea revolucionària que les dones haurien de rebre la mateixa educació que els homes, en les arts de la música, de la gimnàstica i de la guerra, i és que Plató està pensant en la possibilitat que les dones puguin ser guardianes⁴ de la ciutat ideal. Per primera vegada un filòsof defensa la possibilitat de debatre sobre si la dona és capaç de dur a terme les mateixes tasques que els homes, i s'apunta a que dins de la ciutat ideal no existeix cap ocupació exclusiva dels homes que no puguin també dur a terme les dones, però, una vegada més, sense oblidar que la República és una utopia, un disseny d'una *polis* perfecta molt allunyada, doncs, del món real, i que a l'hora de la veritat a les dones se'ls nega el dret i la capacitat d'arribar a formar part de l'estament destinat a governar la ciutat: el dels filòsofs-reis, en especial per la seva inferioritat intel·lectual que les converteix en homes imperfectes. És aquí on trobem la major contradicció del pensament platònic relatiu a la igualtat dels sexes, ja que, d'altra banda, per primera vegada, però, la diferència biològica, criteri tradicional per a l'atribució de rols diferents a cada sexe, és irrellevant: és l'educació la que marca les diferències i selecciona les persones segons les seves capacitats. L'abolició de la propietat privada i de la família com a institució presenta a Plató un problema a resoldre: on col·locar ara la dona? La resposta és igualar-la als homes, fins a l'estament dels guardians tan sols, perquè la uniformitat del cos polític

² Plató, *Timeu*, 42 c; 76 d-e

³ Plató, *Lleis*, 804 e. Veure Annex 1

⁴ Plató, *República*, 452 a. Veure Annex 1

buida de sentit la figura natural de la dona com a mare i el seu paper dins la institució de la família. No oblidem, a més a més, que a l'Acadèmia platònica estava prohibida l'entrada de dones i que Plató no va comptar amb cap deixeble femení.

La comunitat de dones i fills serà, així mateix, un bé per a la ciutat, tot i que els fills seran lliurats als magistrats i educats per l'estat, sense que ningú sàpiga de qui és pare o mare i, per tant, consideri tots els nens i nenes com a fills i filles seus. La contrapartida negativa d'això és que Plató desposseeix les dones del paper determinant que havien tingut en l'educació dels fills i filles a la Grècia clàssica, així com la seva importància dintre de l'estructura familiar. La raó, en el fons, cal buscar-la en el fet que Plató desconfia del paper de les dones com a educadores, com manifesta obertament a la seva obra *Lleis*. En qualsevol cas, aquesta idea de la imatge de la dona guardiana i l'abolició de l'*oikos* va ser vista com una extravagància per la societat grega de l'època, ja que com va denunciar després Aristòtil a la seva *Política* "família i propietat són institucions sagrades i intocables"⁵.

Si passem al diàleg *Lleis* les dones estan excloses de les principals magistratures i tan sols se'ls confia l'encàrrec de vetllar perquè els matrimonis en els seus primers anys de convivència engendrin els fills i filles més vigorosos, donant-se inclús la circumstància que es pugui multar a aquells que romanguin solters i no pensin en el bé col·lectiu. L'educació de nens i nenes és comuna fins als sis anys, però a partir d'aquesta edat s'imposa la separació de sexes, tot i que les dones també són educades en les arts militars⁶, si bé sempre seran els homes més valents que les dones. Les dones que hagin complert els quaranta anys i ja hagin estat mares podran accedir a algunes tasques de caràcter militar, en concret, fins als cinquanta anys. Finalment, tot i que es defensi de nou la igualtat de sexes, apareix algun comentari sobre el mal caràcter de les dones i la seva debilitat natural, que pot influir, com en el cas dels perses aquemènides, nefastament en l'educació dels fills⁷; per no parlar sobre la virtut que li és pròpia a la dona en tant que dona: la modèstia i el pudor⁸. La ciutat de les *Lleis* necessita integrar les dones perquè no es pot permetre tenir dintre seu un element de desordre social, la cohesió del cos social és així un imperatiu al qual se subordina qualsevol intent de superioritat masculina sobre les dones. El manteniment de l'ordre necessita d'uniformitzar el comportament femení i masculí, en qualsevol cas la igualtat ve marcada pel patró masculí i patriarcal, l'únic ésser dotat de *lógos*, mentre que s'imposarà com una necessitat el control d'allò que es definitori del les dones: la corporeïtat i el desig. Ara, però, a diferència de la *República*, la dona tornarà a recuperar el seu rol dins de la família, entre altres coses, perquè Plató a les *Lleis*

⁵ Aristòtil, *Política*, 1260 b-1264 a.

⁶ Plató, *Lleis*, 813 e-814 a.

⁷ Plató, *Lleis*, 694 d-695 b; 695 e-696 a

⁸ Plató, *Lleis*, 802 d-e

restaura la propietat privada i la família com a institucions pilars de la societat. Si a la *República* les dones perdien la pròpia identitat femenina per assumir la identitat de ciutadanes, a les *Lleis* recuperen, reforçat, el paper subaltern a *l'oikos*, en cadascun dels 5040 nuclis familiars que constitueixen la ciutat de les *Lleis*, complementat ara també amb una participació subaltern a la vida política. La restauració de nou de l'esfera privada retorna, doncs, a la dona el seu rol comú dintre de *l'oikos*, dintre de l'àmbit domèstic, i la reproducció esdevé la finalitat primordial per al manteniment de la ciutat, donant-se la circumstància que “les dones seran les encarregades de vigilar que els joves compleixin amb el seu deure envers la comunitat i sancionin aquells que defugin el matrimoni”⁹. La dona es converteix així en la vigilant que la perpetuació del *kleros* dins de la família romangui garantida. Com a novetat introduïda, però, per Plató dins la legislació de les *Lleis* trobem la supressió del tradicional dot, entre altres coses, perquè ara és la ciutat el nou tutor de les dones, i en aquest sentit es vol garantir la igualtat de les dones amb aquesta mesura marcadament econòmica.

La reflexió filosòfica d'Aristòtil (384-322 aC) sobre la dona és, sens dubte, la que més influència ha tingut al llarg dels segles, tant per la importància del qui va ser considerat com el Filòsof, com perquè l'Estagirita va reflexionar sobre el paper i funció de la dona des d'un punt de vista social i polític, així com per la seva justificació de la subordinació femenina per raons de caràcter biològic. En alguns aspectes va continuar la reflexió dels filòsofs presocràtics, però en conjunt va anar molt més enllà, en especial perquè amb ell s'inaugura la biologia com a ciència, si bé donant un vernís de científicitat a una bona colla de prejudicis i tòpics sobre la inferioritat de les dones heretats de la tradició misògina grega, i presentant aquesta subordinació femenina als homes com quelcom justificat per la pròpia naturalesa.

No és que abundin les reflexions sobre la dona a la *Política* d'Aristòtil, però sempre que es fa referència a la relació del sexe femení amb allò polític és per recordar la necessitat de mantenir la subordinació de la dona respecte a l'home, així com és de perillós el que les dones puguin participar en la política, com en el cas d'Esparta. Aquesta subordinació ve marcada per la pròpia naturalesa, per la debilitat consubstancial al sexe femení, però no serà en aquesta obra on s'intenti justificar científicament el perquè d'aquesta inferioritat. A la *Política*¹⁰ trobem sovint l'equiparació de la dona a l'esclau o al nen per destacar la seva inferioritat per naturalesa, la seva deficient facultat deliberativa, mancada d'autoritat (*ἄκυρος*), que és una altra manera de dir que perquè les decisions femenines tinguin validesa han de ser ratificades per un tutor masculí (*κύριος*). D'aquesta manera, doncs, les dones queden excloses de l'Assemblea, institució cardinal de la vida política d'una *polis* grega.

⁹ Plató, *Lleis*, 784 a i 794 b

¹⁰ Aristòtil, *Política*, 1252a

A l'interior de *l'oikos* s'establirà una distribució de rols, de gèneres, mitjançant els quals la dona trobarà en l'espai domèstic el seu lloc natural: el de l'economia, tresorejar i administrar allò que el marit ha adquirit. La finalitat del matrimoni és, doncs, la procreació i, per tant, la dona haurà també de fer-se càrrec de la nutrició, no pas de l'educació, dels fills i filles. Però sense oblidar mai que una dona capaç d'administrar els seus béns amb autonomia, els seus propis béns, és antinatural.

Fins i tot, ja tractant de virtuts ètiques com el coratge, Aristòtil s'allunya de Sòcrates i de Plató que equiparaven el coratge masculí al femení. Ara es defensa que el coratge, així com la moderació, tenen diferències de grau, i així l'home sempre es mostra superior a la dona. Això no treu que la dona hagi de ser educada amb cura: perquè es comporti com li cal al seu sexe, ja que un comportament immoral de les dones posa en perill l'estabilitat de la ciutat, com les dones d'Esparta que vivien, segons Aristòtil, lliurant-se a tota classe de vicis i a la mollesa, fins i tot "en aquells règims polítics com les democràcies radicals o les tiranies on les dones tenen un poder desmesurat"¹¹.

2.3 Context religiós

2.3.1 La religió romana

Els romans es consideraven a si mateixos el poble més religiós de la terra. Tanmateix en llegir els escriptors llatins, rarament es troba expressada una emoció espiritual o unes creences que fonamentessin els ritus, malgrat que aquests fossin escrupolosament observats. I és que es tractava d'una religió basada en la pràctica ritual i en la pertinença a la comunitat.

Una religió d'estat

La religió romana ha estat definida com "un conjunt de ritus codificats curosament i practicats d'acord amb un pla estrictament comunitari, destinats a traduir i suscitar una visió del món" (John Scheid). Per tant la base de la religió romana, a diferència d'altres com el cristianisme o l'Islam, no són les creences, la fe o les emocions, sinó la pràctica ritual i la pertinença a la comunitat política.

La religió romana se circumscriu al cos de ciutadans. Per això l'actor principal és el mateix que el del sistema polític: el ciutadà mascle i adult; les dones, els infants i els esclaus tenen un paper passiu, mentre que n'estan exclosos els que estrangers,

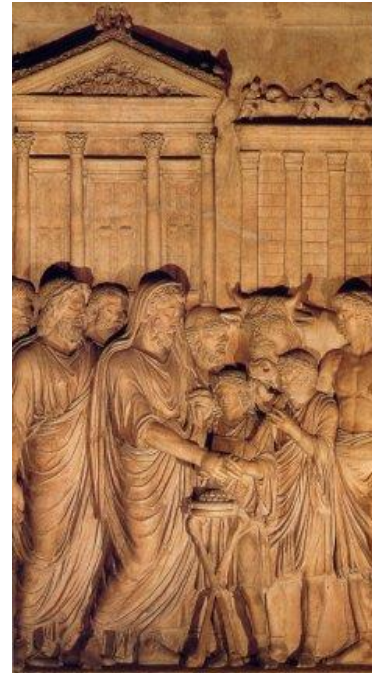
¹¹ Aristòtil, *Política*, 1313b 34-38

malgrat que podien ser autoritzats a assistir-hi. De tota manera es permetia als no ciutadans, estrangers residents o esclaus, practicar la seva religió i tenir els seus temples, sempre que fos fora del pomerium, el recinte sagrat de la ciutat, i no ho fessin de manera escandalosa.

Com que l'àmbit religiós i el polític es confonen, els mateixos magistrats de l'Estat han de regular les relacions amb els déus: abans de convocar una assemblea el magistrat ha de recórrer als àugurs per tal de prendre els auspicis.

La religió romana es caracteritzava per

- un gran conservadorisme: malgrat que s'introdueixen novetats -déus, rituals, sacerdots-, no per això s'abandonen els antics costums (mos maiorum). Així es mantenen en època clàssica molts elements arcaics que ja han esdevingut obsolets.
- un extrem formalisme en els ritus: si es produïa algun error o oblit en una oració o un sacrifici, o si la víctima tenia alguna imperfecció, el ritual s'invalida i s'havia de repetir des de bon començament.



Relleu procedent de l'arc de Marc Aureli, que representa aquest emperador fent un sacrifici a Júpiter, amb el flamen dial al darrere, Musei Capitolini, Roma.

Els déus

La religió romana és politeïsta: els déus són innumbrables i protegeixen les accions humanes i naturals amb un ànim detallista que arriba a extrems sorprenents. En canvi en la tradició romana, a diferència de l'antropomorfisme grec tan acusat, les divinitats apareixen més aviat com a forces despersonalitzades, per bé que la influència grega acabarà per modelar el panteó dels principals déus romans.

El culte imperial

August va pretendre revifar la religió tradicional amb la restauració de temples, la construcció de temples nous com el d'Apol·lo al Palatí i el de Mart Venjador al fòrum i la recuperació dels sacerdocis que es trobaven en decadència, com una demostració

que la seva voluntat era restituir la tradició romana davant la decadència en què havia caigut i la temptació d'introduir usos i creences orientals.

Alhora va recórrer a bases religioses per fonamentar el nou règim i la posició privilegiada que tenia ell i la seva família en el govern de l'Estat:

- Va reafirmar la divinització de Juli Cèsar -que es considerava descendent de Venus a través de Iulius i a qui la mort prematura va impedir ser divinitzat en vida- i va bastir un temple en honor seu al fòrum de Roma. També es va proclamar a si mateix "fill del diví Juli".
- Va acceptar que el senat li concedís el cognomen d'August el 27 aC, un nom de profundes ressonàncies religioses.
- Va donar el seu propi nom d'August al sisè mes del calendari.
- Va incloure en la religió oficial el culte a les pròpies divinitats familiars i personals: el Geni d'August i els Lars d'August.

Així doncs August va ser prou hàbil per no proclamar la seva pròpia divinitat en vida, a la manera de les monarquies hel·lenístiques, però alhora va envoltar la seva persona i la seva família d'una mística divina, tal com corresponia a una personalitat extraordinària dotada d'una fortuna excepcional gràcies a la protecció i estimació dels déus. El primer temple de culte imperial a les províncies occidentals va ser edificat a Tàrraco el 15 dC en honor a l'Eternitat d'August.

Per tant va posar el fonament per afegir als cultes tradicionals el culte imperial: en el moment de la successió el nou emperador solia divinitzar el seu antecessor -de qui sovint era fill natural o adoptat- com una manera de justificar el règim imperial i el seu propi poder. És l'anomenada apoteosi. En canvi, mentre l'emperador és viu és objecte d'adoració la part espiritual de la seva persona -el seu numen o el seu geni- i es prega als déus que el protegeixin. De tota manera alguns emperadors com Calígula, Neró, Domicià o Còmmode van arribar a presentar-se com a déus olímpics -Apol·lo, Hèrcules, Júpiter...

El culte imperial, que en general se superposava als cultes tradicionals sense eliminar-los, tenia també la funció de cohesionar totes les regions d'un imperi immens i divers, compost per tot de pobles que conservaven les religions dels seus avantpassats.

2.3.2 El cristianisme i la seva expansió

Durant els seus primers anys, el cristianisme va passar de ser un cristianisme jueu a una religió estesa en tot el món grecoromà i més enllà¹².

El cristianisme primitiu es pot dividir en dues fases diferents: el període apostòlic, quan els primers apòstols estaven vius i lideraven l'Església, i el període post apostòlic quan es va desenvolupar una incipient estructura episcopal, i la persecució va ser periòdicament més intensa. Els primers cristians eren essencialment tots ètnicament jueus o prosèlits jueus. En altres paraules, Jesús va predicar al poble jueu i va cridar als primers deixebles. Tanmateix, en estar adreçada a "totes les nacions", aviat va sorgir una dificultat pel que fa a l'assumpte dels gentils (no jueus) conversos de si havien de "ser jueus", com a part del fet d'esdevenir cristià. La circumcisió en particular va ser considerada repulsiva per als grecs i hel·lenistes.

Les doctrines dels apòstols van portar l'església primitiva al conflicte amb algunes autoritats religioses jueves. Aquest fet va conduir a la seva expulsió de les sinagogues i el cristianisme va adquirir una identitat diferent de judaisme rabínic, però aquesta distinció no va ser reconeguda alhora per l'Imperi Romà. El nom de "Cristià" (Χριστιανός) es va aplicar per primera vegada als deixebles d'Antioquia. Alguns sostenen que el terme "cristià" va ser encunyat per primera vegada com un terme despectiu que vol dir "petits Cristos", i va ser pensat com una burla, un terme de burla per a aquells que seguien els ensenyaments de Jesús.

Tenim dos testimonis propers al personatge de Jesús que van deixar escrites notícies d'ell: un és l'historiador romà Josep Flavi, d'origen jueu i nascut l'any 37; l'altre és Pau, o Saule, ciutadà romà d'origen jueu, nascut entre els anys 5 i 10 de la nostra era a Tars.

Pau de Tars havia estat un acèrrim perseguidor dels cristians. Quan tenia vint-i-nou anys, mentre es dirigia a Damasc a reprimir cristians, va tenir una revelació, tal com ell ho explica a *Fets dels Apòstols*, 9. Des d'aquell moment, rebatejat amb el nom de Pau, el seu objectiu fou escampar el missatge d'aquella fe emergent entre persones alienes a l'àmbit cultural jueu, com grecs i romans. Es convertí en l'*apòstol dels gentils*, i la seva activitat evangelitzadora fou molt intensa, visitant diverses contrades de l'Àsia Menor i de Grècia, on creà les primeres comunitats cristianes. Amb ell el cristianisme es va dotar d'una doctrina pròpia. Al concili de Jerusalem de l'any 50, va aconseguir que no s'haguessin d'acatar certs postulats de la llei hebraica com la circumcisió, que simbolitzava l'aliança d'Abraham amb Jahvè. Ben aviat els jueus el van acusar de sedició davant dels romans, els quals l'any 60 el van traslladar a Roma per jutjar-lo.

¹² Informació extreta de l'article "El triomf del cristianisme" d'A. Janer i D. Abadias. Revista Sàpiens núm. 150.

El primer acarnissament institucional dels seguidors del Natzarè va arribar de la mà de l'emperador Neró. L'any 64 els acusà de l'incendi que destruí una part de la ciutat de Roma. L'historiador romà Tàcit, tot i la seva manifesta antipatia envers la nova fe, va criticar el funest tracte que van rebre els primers cristians; explica que els seguidors de Jesús eren acusats de cometre moltes abominacions.

Els primers cristians es reunien en assemblees, anomenades ἐκκλησίαι (*ekklesíai*), terme grec derivat de καλεῖν (*kalein*), "cridar". En aquestes reunions se solien fer uns àpats col·lectius, anomenats *àgapes* –paraula derivada del verb ἀγαπάω (*agapáo*), "estimar"-. L'hermetisme que les presidia havia donat peu a rumors de tota mena: es deia que practicaven l'incest, per l'abraçada de pau entre germans, o que sacrificaven nens al seu déu, perquè menjaven "ritualment" el cos i la sang del Fill.

Segons la tradició de l'Església, fou sota la persecució de Neró que Pere i Pau foren martiritzats a Roma. De la mateixa manera, alguns dels escrits del Nou Testament esmenten les persecucions i la seva intensitat a través d'ells. Durant 250 anys els cristians van sofrir persecucions esporàdiques per la seva negativa a adorar l'emperador romà, un fet constitutiu de traïció i sancionat amb la pena de mort.

L'any 70, per posar fi d'una vegada a les revoltes jueves, les tropes de Tit arrasaren la ciutat santa de Jerusalem, provocant una diàspora, una fugida important de judeocristians fora de la seva Judea natal. Així el seu credo no va trigar gaire a esdevenir una religió *catòlica*, és a dir, universal, tal com indica l'etimologia del terme. Durant aquest procés d'expansió, el missatge del Natzarè s'hagué de fer lloc entre les conegudes com a religions místiques, procedents d'Orient. S'anomenaven així perquè els seus seguidors es reunien en assemblees tancades -tanta opacitat seria l'origen de l'actual significat de *misteri*. Entre les divinitats que adoraven hi havia la deessa frígia Cíbele, l'egípcia Isis o el déu persa Mitra. Aquestes religions també compartien la promesa d'una futura salvació després de la mort i tenien un déu que moria i ressuscitava a la manera com ho fa la naturalesa al llarg de les estacions.

Cada comunitat cristiana estava dirigida per un bisbe (del grec ἐπίσκοπος, *vigilant*). Aviat, entre les comunitats van sorgir dissensions relatives al culte (com la data de la Pasqua) o a la doctrina (naturalesa de Jesús, caràcter de l'Esperit Sant). Això va fer reaccionar la jerarquia eclesiàstica, que decidí posar per escrit els punts fonamentals de la nova religió, i també es va elaborar una primera llista d'escrits canònics del Nou Testament vàlids per a totes les comunitats.

Paral·lelament a la fixació d'aquest cànon, els cristians sentiren la necessitat de defensar-se de les desviacions dels herètics i de les acusacions dels pagans. Això explica l'aparició d'escrits apologètics, ("defensors"), d'una literatura cristiana coneguda com a *patrística*. Tanmateix, eren molts els prejudicis a combatre, sobretot entre els estaments romans. Els cristians es negaven a adorar no només la figura de

l'emperador –l'únic vincle d'unió d'un imperi tan extens-, sinó també els déus oficials del panteó. Això, segons marcava la religió romana, posava en perill la convivència, ja que la venjança divina podia ser terrible; davant de qualsevol desgràcia es donava la culpa als cristians.

La religió, però, no fou l'únic punt de fricció. Els cristians defensaven l'amor fratern i la igualtat de tots els homes, inclosos els esclaus. Aquests postulats xocaven frontalment amb una societat que basava gran part del seu poder polític i econòmic en les conquestes bèl·liques i el treball no remunerat dels esclaus.

Després de Neró, la persecució dels cristians començà a fer-se sistemàtica amb Trajà; ni un emperador tan culte com Marc Aureli va poder contenir l'avversió vers els avorrits cristians. Els morts per la causa reberen el nom de *màrtirs*, que en grec vol dir "testimoni" – el primer fou Esteve, lapidat al segle I pels mateixos jueus. Els màrtirs, autèntics herois de la fe, van esdevenir decisius en la tasca de captació de nous adeptes. Aquests eren enterrats a les catacumbes. Mentre el nombre de màrtirs anava en augment, els creients es consolaven esperant la *parusia* o segona arribada de Crist, que havia de tenir lloc enmig de grans cataclismes naturals. La darrera incursió contra els cristians, i la més violenta, va ser el 303, en temps de Dioclecià. Poc temps després, però, el 311 l'emperador Galeri, a través de l'edicte de tolerància de Nicomèdia, posava fi a les persecucions a les províncies orientals de l'Imperi.

L'any 313, Licini, l'emperador d'Orient, i Constantí el Gran, emperador d'Occident, es trobaren a Milà i, amb el conegut *edicte de Milà*, van acordar estendre les mesures de tolerància a la part occidental. Aquest edicte no només va garantir la llibertat de culte, sinó que el document va atorgar als cristians tota una sèrie de privilegis: possibilitat d'obtenir herències d'antics màrtirs, devolució de béns confiscats o exempció de pagament d'impostos per a alguns membres del clergat.

En aquesta època van començar a multiplicar-se el nombre de cristians, utilitzant un llenguatge ple de paràboles molt atractiu als oients. El poder d'atracció del discurs cristià es va fer molt evident tant entre les classes baixes com entre les altes i les files de l'exèrcit. La doctrina de Jesús era vista com un consol espiritual davant la pobresa i la resta dels mals del món. El model de salvació que oferia era molt més interessant que el de les religions paganes. Com a novetat, aquesta religió també s'obria a les dones –algunes d'elles arribaren a presidir comunitats cristianes, un paper que després perdrien en el si de l'Església.

En pocs anys, el cristianisme va passar de ser una secta perseguida a ser la religió preferida del poder imperial. L'emperador Constantí el Gran encara convocà i presidí un concili ecumènic a Nicea, l'any 325, per intentar posar ordre a les dissensions internes de l'Església. El concili acabà amb la condemna teòrica d'Arri, bisbe d'Alexandria que negava la divinitat de Crist, i amb l'adopció d'una fórmula de

compromís, el famós *Credo*. Es fixaren les dates de la celebració del Nadal i de la Pasqua.

Al final del segle IV, però, l'emperador Julià, conegut com *l'Apòstata*, va voler restaurar el culte de l'estat pagà. Tanmateix, els seus plans no van durar gaire; l'any 380 l'emperador d'origen hispà Teodosi va convertir el cristianisme en la religió oficial de l'Imperi amb l'edicte de Tessalònica. Aviat, els antics cultes foren perseguits i es mantingueren únicament a les zones rurals en mans dels *pagani* ("agricultors"), per això aquests cultes van rebre el nom de *pagans*.



Icona que representa l'emperador Constantí (centre) i els bisbes del Primer Concili de Nicea (325) sostenint el *Credo de Nicea*.

3. HIPÀTIA

3.1 Biografia

Sabem la data de la seva mort però es mantenen incerteses al voltant de la data de naixement: es barregen tres dates: 355, entorn del 370-75 i cap al 390. Com argumenta Dzielska, si hagués nascut al 390 hauria mort amb menys de 25 anys la qual cosa no sembla ajustar-se a la biografia intel·lectual d'una dona que havia dedicat molts anys a la ciència i a ensenyar filosofia, essent venerada com una mestra de gran saviesa (encara que aquesta va ser la imatge difosa per Kingsley¹³ en la seva obra). Els arguments a favor de la data del 375 donarien la raó a l'afirmació de Damasci¹⁴, una de les fonts sobre la vida d'Hipàtia, que aquesta era una bella dona quan mor, la qual cosa no s'hagués aplicat a una dona gran de 40 anys. Però el seu deixeble, del qual es conserven les seves cartes i que és una de les fonts principals d'interpretació historiogràfica sobre la vida i obra de la filòsofa hauria estudiat amb Hipàtia en la dècada del 390, la qual cosa hagués significat que mestra i deixeble comptaven la mateixa edat (uns 20 anys), la qual cosa no encaixa del tot amb el to de respecte i reverència que utilitza Sinesi en referir-se a la seva mestra. La més plausible, per tant, és la d'entorn del 355, en haver-se trobat també referències en un autor bizantí del segle VI parlant d'Hipàtia com una dona gran, en el moment de la seva mort.



3.2 Obra i pensament

Hipàtia va ser matemàtica, astrònoma i filòsofa neoplatònica. D'acord amb la informació continguda en l'enciclopèdia bizantina del segle X Suda, el seu pare Teó va ser l'últim director del Museu d'Alexandria. Astrònom i matemàtic, consagrat a l'estudi d'Euclides i Ptolomeu, prediu més de 300 eclipsos de sol i de lluna, un erudit

¹³ Charles Kingsley, novel·lista i historiador anglès, va elaborar la llegenda d'Hipàtia en un extens llibre titulat *Hypatia or the New Foes with and Old Face (Hipàtia o els nous enemics amb rostre antic)*, el 1853.

¹⁴ Damasci, conegut com a "el siríà" (Σύριος), fou un filòsof siríac nadiu de Damasc i un famós mestre de filosofia neoplatònica a Atenes. Va néixer vers el final del segle V. Va estudiar a Alexandria sota el retòric Teó i matemàtiques i filosofia sota Ammoni (fill d'Hermeas), i sota Isidor d'Alexandria.

extraordinàriament culte que s'interessa també per la filosofia, la literatura religiosa pagana i per les antigues pràctiques d'endevinació i fins i tot l'alquímia, ciència alexandrina. Alguns dels treballs científics de Teó s'han conservat com la seva adaptació dels Elements d'Euclides, pensada per a la docència, les Dades i la Òptica. També va ser comentarista de les obres de Ptolomeu. Teó no treballa sol, té col·laboradors i, entre ells, la seva filla és la més destacada i fins i tot algunes fonts la defineixen com a superior en saviesa a ell, sobretot en Astronomia i Filosofia. No era estrany en les classes altes de l'Imperi Romà que les dones rebessin educació, en el cas d'Hipàtia és obvi que la privilegiada situació del seu pare, així com la seva orientació platònica (que recomanava l'educació de les dones) va determinar que obtingués la millor educació filosòfica. La formació matemàtica i astronòmica era una part de la formació filosòfica.

Recerca del coneixement i la seva faceta com a mestra.

Teó i Hipàtia es van dedicar a l'estudi i la investigació i van ser magnífics comentaristes i editors. Van editar, preservar i ensenyar el treball dels grans astrònoms i matemàtics.

Pertanyents a l'escola platònica tardana o gnòstica consideraven que les qüestions filosòfiques importants eren: Qui som?, quin és el nostre lloc en l'ordre de les coses?, quina és la naturalesa de Déu?, i la del bé i el mal? Necessiten respostes que només poden gestar després de l'estudi profund del nostre món. Per Hipàtia i la resta d'estudiosos del seu temps, la Metafísica i la Cosmologia portava a les Matemàtiques, l'Astronomia, la Geometria i la Física, i gràcies a elles, a les respostes sobre les grans qüestions religioses, socials i polítiques del seu temps .

Les noves interpretacions historiogràfiques sobre Hipàtia i l'atenció a les fonts considerades secundàries, en aquest cas la correspondència del seu deixeble Sinesi, revelen una Hipàtia desconeguda o no tinguda en compte en els textos tradicionals. I és la faceta de mestra. Els seus ensenyaments i activitats filosòfiques atrauen un bon nombre de deixebles que conformen el seu cercle més proper i als que guia pacientment en el camí de la recerca del coneixement. Els alumnes més propers són persones que més endavant ocuparan càrrecs importants imperials, civils o eclesiàstics i gran part dels membres de l'elit cultural, social i política d'Alexandria són amics d'Hipàtia i assisteixen a les seves classes o conferències públiques. La pròpia Hipàtia ocupa una important posició social, cultural i política a la ciutat, cosa que, com veurem més endavant, és una de les claus per comprendre la seva violenta mort. Donat el seu prestigi espiritual, la seva vida ascètica, els seus dots polítics i popularitat com a professora promou el respecte per la Filosofia i compta amb l'estima de tots, qui la admiren per la seva prudència i moderació. La seva escola està formada per estudiants

de diversos credos religiosos: pagans, cristians i jueus conviuen en les seves classes i procedeixen de diversos llocs, de Síria, Cirene, Alexandria, de Constantinoble, la capital de l'Imperi, etc. Tot el que desitja estudiar Filosofia acudeix a ella i ella respecta als cristians, es mostra indiferent als ritus i cultes pagans i es manté neutral en les lluites i aldarulls de tipus religiós.

Hipàtia revela als seus alumnes el sentit profund de la investigació filosòfica, se la considera com una "guia autèntica per als misteris de la Filosofia". I la filosofia de Hipàtia és la de Plató, un platonisme tardà o neoplatonisme. La saviesa s'aconsegueix després d'un viatge a través dels coneixements i una vegada que l'esperit es troba en un estat de revelació, de contemplació, de teoria. S'aconsegueix l'experiència de veure la veritable realitat, la causa original de la realitat temporal, l'origen i l'explicació, per tant del perquè de les coses.

La vida de la persona que experimenta aquest esdeveniment, dóna un gir radical, arriba a la vida veritable tan buscada per tots els filòsofs. A partir d'aquest moment aquesta persona es guiarà sempre per la raó, i la utilitzarà per aconseguir l'èxtasi que eleva a una altra dimensió l'existència personal, l'assoliment de la felicitat, la fusió amb un mateix. L'esperit arriba a contemplar la bellesa i la bondat últimes (no les particulars i efímeres) i per assolir aquesta elevació de l'esperit, d'acord amb la filosofia platònica, han de desenvolupar-se les capacitats cognitives al llarg de la vida, una vida viscuda d'acord amb la raó, un gran esforç de cultiu dels coneixements però també de perfecció ètica. Només des d'aquesta perfecció en el comportament pot aspirar a la contemplació última de la veritat. Ella mateixa s'autoimposa tal perfecció: es manté casta, verge, porta una vida ascètica (porta la capa dels filòsofs sobre les seves espatlles) i en gran mesura mística i el seu comportament és irreprotxable.



A més d'estudiar Ontologia i Ètica, Hipàtia ensenya Matemàtiques i Astronomia. En realitat, les matemàtiques són un instrument molt important en aquest camí de recerca de la saviesa. Les seves veritats dirigeixen als estudiants, els obren els ulls a la realitat ideal al entrenar a les generalitzacions, demostracions. La perfecció geomètrica és la via d'entrada a les veritats de l'ordre reial. I de totes les ciències matemàtiques, l'Astronomia és la que ocupa el lloc més alt. Ella diu, per boca de Sinesi: l'astronomia és, per si mateixa, una forma divina de coneixement.

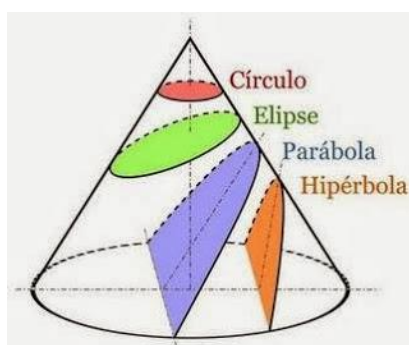
"D'aquesta manera els ritus sagrats de la filosofia es faran accessibles als que busquen la saviesa tradicional així com als que estudien els principis de les matemàtiques, la geometria i l'astronomia. I l'astronomia procedeix a les seves

demostracions de manera clara i precisa, fent ús de l'aritmètica i de la geometria com a auxiliars; es tracta de disciplines a les que es pot anomenar pròpiament una mesura fixa de la veritat". Així doncs, les matemàtiques i l'astronomia són simples esglaons que porten a un coneixement superior, la filosofia de l'ésser.

Els seus treballs científics.

Els comentaris a la tradició clàssica han de ser interpretats adequadament, no suposaven una simple addició de comentaris crítics o aclariments al text original sinó que, en general, suposaven una reescriptura completa, així com una presentació alternativa dels problemes amb l'objectiu de simplificar-per a la docència, però als que sovint s'afegien contribucions originals pròpies, diferenciades de l'original i molt apreciades si l'autoritat del comentarista era alta. En el cas dels comentaris d'Hipàtia a més de mostrar la seva alta qualitat científica, van permetre la continuïtat de l'ús d'uns textos que amb tota probabilitat haguessin desaparegut. De fet, moltes de les obres de l'antiguitat es conserven a través dels comentaris.

- **Comentari sobre la *Aritmètica* de Diophant:** Aquest comentari que incorpora la còpia del text original, és la versió del treball de Diofant més antiga i genuïna que sobreviu. Ella va desenvolupar les anomenades equacions diofàntiques, expressions algebraiques amb múltiples solucions senceres (ex. les diferents maneres en què es pot canviar un euro emprant monedes de diferent valor). També les anomenades equacions quadràtiques o equacions de segon grau.
- **Comentari sobre les Còniques d'Apol·loni:** Les còniques són les corbes que apareixen en tallar un con amb un pla (cercles, el·lipses, paràboles i hipèrboles). El seu treball és la millor descripció i tractament crític de les mateixes fins al segle XVII, quan tornen a ser objecte d'estudi arran de la utilització de les mateixes per Kepler per definir adequadament la trajectòria dels planetes. E. Halley, l'astrònom, va col·leccionar totes les versions antigues i va intentar reconstruir el manuscrit original i les aportacions de Hipàtia a aquest.



- **Comentari sobre la *Sintaxi Mathematica* de Ptolomeu:** Va editar el tercer llibre del Comentari iniciat pel seu pare Teó. El cànon astronòmic és part del comentari a la *Sintaxi Matemàtica* de Ptolomeu.

- **Comentari al Llibre III de la *Sintaxi Matemàtica* de Ptolomeu:** Segons la descripció d'E. Waither en el seu *History of Women Philosophers*, Hipàtia comença el seu treball amb un capítol de 36 pàgines que conté una recapitulació dels dos llibres precedents i una anàlisi de la història de l'astronomia solar fins als seus dies. Descriu la teoria solar de Ptolomeu, la durada de l'any, els dies, les estacions, etc. Cal recordar, per comprendre les innovacions d'Hipàtia que fins a la revolució copernicana es treballava amb una visió geocèntrica del món: El sol i els planetes descriuen una òrbita al voltant de la Terra, immòbil i fermament ancorada en el centre de l'univers.



En els seus comentaris sobre la teoria del moviment solar de Ptolomeu, clarifica i situa en context les aportacions de l'astrònom alexandrí del S.II; però els seus comentaris són també crítics, allà on Hipàtia adverteix errors o imprecisions que necessiten de correccions tècniques, però també metodològiques o conceptuals. Per exemple, Hipàtia planteja que molts dels problemes de la teoria ptolemaica sobre el moviment del sol i la localització precisa dels equinoccis es van deure al fet que només es prenia en consideració l'any tropical (l'any tropical és el temps que triga el Sol en tornar al mateix equinocci: menys de $365 \frac{1}{4}$ dies) i no el sideral: és el període de retorn de les mateixes estrelles fixes i és més llarg que l'any tropical. De fet alguns historiadors comenten que Hipàtia, en aquesta apreciació, estaria al·ludint a l'ús de l'any Sòtic (el temps que triga l'estrella Sirius a tornar a la mateixa localització celeste: 365 dies, 6 hores, i diversos minuts). Aquest sistema podria establir càlculs dels equinoccis de forma més precisa, i calcular equinoccis remots en el temps amb més garantia que l'esquema ptolemaic.

Pel que fa als mecanismes matemàtics de Ptolomeu, com l'excèntrica, l'epicicle i el deferent i el equant, concebuts com a hipòtesi geomètriques que salvessin les aparences d'irregularitat dels moviments del Sol, la Lluna i els planetes, qüestió que va generar una gran discussió historiogràfica, metodològica i epistemològica al llarg dels segles sobre com concebre'ls: si com a meres ficcions matemàtiques que permeten

calcular, encara que sotmesos a certs principis físics que funcionen com a marc en el qual desenvolupar la investigació astronòmica, o si tot i ser mecanismes matemàtics deuen, en darrer terme, ser consistents amb una descripció física, en termes realistes, dels moviments celestes, la posició d'Hipàtia sembla ser aquesta última. Afirmar en el seu comentari que era impossible que el Sol passés pel mateix punt en el deferent i en l'excèntrica segons els diagrames de Ptolomeu. Els dos moviments del Sol no estaven ben sincronitzats, el que havia de ser resolt.

Els seus comentaris van haver de ser estudiats acuradament per Copèrnic, deu segles més tard, quan aquest, àvid estudiós de la tradició astronòmica, i coneixedor dels comentaris a l'obra de Ptolomeu, dels quals, l'obra de Teó i Hipàtia és considerada la més antiga i de més qualitat, proposa la seva reforma de l'astronomia. L'únic exemplar del llibre III de la Sintaxis de Ptolomeu amb els comentaris crítics d'Hipàtia es troba a Florència, a la Biblioteca dels Medici. Podem suposar, com afirma Waithe, que Copèrnic llegís els comentaris d'Hipàtia al Tercer Llibre i que prestés atenció a les crítiques metodològiques que ella elabora sobre alguns aspectes de Hiparc i Ptolomeu. En concret sobre la impossible sincronització dels moviments del Sol en l'esquema ptolemaic, la qual cosa va poder influir sobre la decisió copernicana de canviar les funcions de la Terra i el Sol en el seu model heliocèntric.

Instruments d'observació astronòmica: l'astrolabi i el Cànon astronòmic.

Una aportació complementària, amb la qual Hipàtia va perfeccionar la contribució dels antics astrònoms van ser les taules astronòmiques. L'acurada elaboració de les taules astronòmiques de Hipàtia, la inclusió d'un nou càlcul dels valors matemàtics dels esdeveniments celestes descrits pels astrònoms antics, va tenir com a objectiu revisar l'adequació de les dades d'observació a l'esquema ptolemaic amb l'ajuda de nous instruments científics com el astrolabi.



Establir mesures del cel de forma correcta, però també localitzacions geogràfiques remotes va posar a prova el geni matemàtic dels alexandrins. La geometria plana d'Euclides va ser superada per l'esfèrica de Hiparc, la qual va establir taules numèriques que van permetre fer mesuraments rectes al llarg de línies circulars (les taules de cordes precursors de les trigonomètriques que permeten traçar sinus i cosinus d'angles). L'astrolabi, un instrument inventat per Hiparc segons algunes fonts encara no hi ha acord sobre això, permet mesurar les posicions de les estrelles al cel. Tal posició, depèn, a més, de les coordenades geogràfiques del lloc des del qual es fa l'observació. I, de forma inversa, el coneixement del lloc permet saber l'hora. El astrolabi és literalment un model de l'univers, tots els coneixements de l'època sobre el cel i la terra estan situats en un petit disc de metall, en el qual estan gravats tots els símbols i xifres necessaris per realitzar els càlculs necessaris.

Hipàtia va construir astrolabis i era experta en el seu maneig com s'afirma en la Carta de Sinesi a Paeonius. Sinesi relata com ell mateix construeix astrolabis a partir dels ensenyaments del seu sàvia mestra. Aquest text és considerat un document important en la història de l'astronomia.

3.3 Claus de la seva mort i interpretacions

Existeixen almenys tres interpretacions conegudes: Damasci, Isidor, bisbe de Nikiu, i Sòcrates Escolàstic. Al nostre país, el director Alejandro Amenábar reflecteix bé el context històric i les claus de la seva mort en la seva pel·lícula *Àgora*.

El patriarca Teòfil, a qui succeeix Ciril, porta a terme una campanya a la ciutat en contra del paganisme, eliminant els cultes religiosos encara existents. Al 391-392 ataca el Serapeu, centre de culte pagà a Alexandria. Molts pagans s'atrinxeren al temple i fan incursions contra els cristians, el que provoca un edicte de l'emperador pel qual s'ordena als pagans a abandonar el temple i es lliura el Serapeu a l'Església. Alguns filòsofs neoplatònics, afins a les religions antigues s'uneixen a la causa en defensa dels pagans i finalment, davant la derrota, abandonen Alexandria.

No obstant això, en aquest temps l'activitat filosòfica d'Hipàtia no es veu afectada, evitant els escenaris de les batalles entre cristians i pagans. Hipàtia no comparteix el politeisme grec, ni els cultes tradicionals locals i tampoc recolza el seu platonisme amb pràctiques relacionades amb rituals, endevinació o màgia, no participa en definitiva de les pràctiques paganes de culte. Tampoc se sent obligada, en els cercles en què es mou, a ocultar la seva religiositat no cristiana, ella gaudeix gràcies a la seva autoritat moral d'independència intel·lectual i de tolerància de les autoritats eclesiàstiques. I fins i tot argumenta que el seu sentit de la religiositat no està molt allunyat dels principis del cristianisme.

Però aquestes circumstàncies comencen a canviar amb l'elecció de Ciril, la qual cosa provoca malestar i divisió entre els mateixos cristians. A més, l'acció política de Ciril va encaminada a ampliar el poder eclesial, promovent la idea de la puresa de la fe, es torna contra els jueus i contra tots aquells que sostenen creences heterodoxes. Aquest abús de poder per part de l'autoritat eclesiàstica provoca el malestar de l'autoritat civil, el representant del poder imperial, Orestes. Aquest troba suport entre les persones notables de la ciutat, entre elles Hipàtia, i molts comencen a llançar el rumor que ella i les seves idees són l'impediment de la reconciliació entre Ciril i Orestes, tots dos cristians.

Efectivament, en política, Hipàtia defensa el govern civil secular i el diàleg en política i creu que l'autoritat del bisbe Ciril no s'ha d'estendre a sectors que corresponen a l'administració civil. Aquesta implicació d'Hipàtia en els assumptes polítics com amiga personal d'Orestes és l'origen de la gelosia o enveja de Ciril qui tem la seva influència tant a Alexandria com fora d'ella. Al temps, Ciril anhela el reconeixement dels nobles i ciutadans del que Hipàtia gaudeix. Però Ciril sap que les classes més baixes i els pagans a qui ella no va recolzar en l'episodi del Serapeu poden ser utilitzats al seu favor. Els seus acòlits comencen a posar en pràctica la seva estratègia: la presenten com bruixa i li atribueixen el pitjor tipus de bruixeria, la màgia negra, que està penada amb els càstigs més severs en el sistema legal de l'imperi cristià. Els rumors sobre la pràctica de la màgia negra provoquen una por profunda entre els més ignorants que, en conseqüència, atemorits estan disposats a actuar de forma violenta i despietada contra els bruixots. La cèlebre filòsofa es converteix en una "abominable missatgera de l'infern consagrada en tot moment a la màgia, els astrolabis i els instruments musicals". Per mitjà d'aquesta manipulació es presenta a Hipàtia com bruixa perillosa que formula encanteris satànics contra els alexandrins i la seva primera víctima és Orestes el governador de la ciutat que, com a conseqüència de les seves encanteris, s'allunya de la veritable religió cristiana. D'entre els convençuts sorgeix un grup que decideix matar Hipàtia i executen el crim 1 març de l'any 415.

És l'assassinat d'una bruixa comès per cristians que apliquen amb zel les seves creences i defensa de la religió de Crist, però la veritat és que és un assassinat polític. El conflicte entre Orestes i Ciril finalitza en eliminar la persona que representa l'oposició a aquest. Com a conseqüència, Orestes probablement abandona la ciutat conscient ja de la seva extrema debilitat, i Ciril assoleix la posició desitjada a Alexandria. Si bé finalment Constantinoble acaba retallant el seu poder sobre la ciutat d'Alexandria.

El seu assassinat no és únic, Alexandria és un polvorí i la ciutadania es veu barrejada en continus disturbis (se subratlla el caràcter especialment violent dels alexandrins en una ciutat en què conviuen pagans, jueus, cristians, arrians ...). En els

anys anteriors i següents altres bisbes pateixen la mateixa mort que Hipàtia. Els cossos són arrossegats per la ciutat, mutilats i exhibits travessant la Via canònica, a continuació les restes són cremades i les cendres escampades. Amb això s'evitava la conservació d'unes relíquies que haguessin suposat la seva conversió en màrtirs i un lloc que venerar per part de fidels. A més, en una regió com l'egípcia on la preservació dels cossos havia arribat a un nivell de complexitat i perfecció tècnica, la incineració era un acte denigrant. Hipàtia va ser protagonista d'un ritual idèntic.

4. CORRESPONDÈNCIA AMB SINESI DE CIRENE

4.1 Sinesi de Cirene

Sinesi de Cirene (Cirene, c. 370-Ptolemaida, c. 415) fou orador, poeta i filòsof grec. Va ser el deixeble més famós de l'escola neoplatònica alexandrina d'Hipàtia (390-395). Després se'l va enviar a Constantinoble a demanar protecció contra les tribus dels berbers (399-402), i més tard, tornat a la pàtria, va cooperar en la defensa de la mateixa. Es va convertir al cristianisme i, exiliat a Ptolemaida, va ser triat bisbe contra la seva voluntat (411).

D'ell conservem, entre altres obres, les cartes que enviava a Hipàtia on podem copsar que els últims anys de la seva vida es van veure amargats per una sèrie d'infortunis: una nova invasió de la seva pàtria i la pèrdua dels seus tres fills. Durant aquesta fase final la seva activitat literària va disminuir.

Sobre més detalls de la seva vida i de la seva obra i pensament es pot consultar l'Annex 2.

4.2 Anàlisi d'unes de les cartes que formen part de la correspondència epistolar entre Sinesi i Hipàtia

Carta 10¹⁵

A LA FILÓSOFA HIPATIA

Desde Ptolemaida a Alejandría, a comienzos del 413. Contemporánea de la C. 16

A ti, querida señora, te saludo cariñosamente y, por medio de ti, a mis queridísimos compañeros. Hace tiempo ya os habría reprochado esta situación de que yo no merezca que me escribáis unas letras, pero ahora sé que todos vosotros habéis apartado de mí vuestra mirada no por cometer yo ninguna falta sino por sufrir tantos infortunios como es capaz de sufrir un hombre. Sin embargo, si pudiera leer vuestras cartas y enterarme de qué vida lleváis (sin duda estáis mejor y disfrutáis de una suerte más favorable), lo pasaría mal sólo a medias, ya que en vosotros cifraría yo mi dicha. Pero, lo que es ahora, esto de no recibir noticias vuestras es también uno de los pesares que me atenazan. He perdido a mis hijos y a mis amigos y la benevolencia de parte de todos y,

¹⁵ Sinesio de Cirene, *Cartas*. Madrid: Editorial Gredos. 1995. Pàg. 46.

lo que es lo más importante, tu alma divinísima, lo único que yo esperé que se me mantuviera firme para superar los “varapalos” de la fortuna y los embates del destino.

Comentari.

En aquesta carta podem veure com Sinesi es dirigeix a Hipàtia per saludar-la, a ella i als seus companys, i saber que se n'ha fet de la seva vida i d'ella mateixa. Pensa que no té cap dret a queixar-se de no haver rebut cap carta o notícia sobre ella ja que un home com ell que encara que no ha comès cap error, ha patit tant, com el fet de perdre els seus fills o els seus amics, que no mereix saber res d'ella, però opina que tot i així, si rebés cartes o tingués notícies sobre ella, aquest dolor seria més suportable. El fa patir molt no tenir cap notícia d'ella. En aquesta carta es desprèn l'amistat que uneix aquestes dues persones.

Carta 15¹⁶

A LA FILÓSOFA

A la filòsofa Hipatia

Me encuentro tan sumamente mal que necesito un areómetro. Manda que fabriquen uno de bronce y lo monten. Es un tubo cilíndrico con la forma y dimensiones de una flauta. En línea recta lleva unas incisiones por las que determinamos el peso de los líquidos. Por uno de los extremos lo cierra, en efecto, un cono adaptado en posición idéntica, de manera que sea común la base de ambos, la del cono y la del tubo (y esto es propiamente el “pesito”). Pues bien, cuando sumerjas en el líquido ese tubo que es como una flauta, se mantendrá recto y te será posible contar las incisiones que son las que dan a conocer el peso.

Comentari.

En aquesta carta podem veure com Sinesi es troba en una situació tan malaurada que ni tan sols es pot fabricar un areòmetre, i li demana a Hipàtia que n'hi construeixi, donant-li tota mena d'indicacions. Un areòmetre és un instrument que serveix per a determinar les densitats relatives o els pesos específics dels líquids, o dels sòlids per mitjà dels líquids. Sembla que Hipàtia, entre d'altres artefactes mesuradors, havia inventat un hidròmetre o areòmetre.

¹⁶ Idem, pàg. 51.

Carta 16¹⁷

A LA MISMA

A la filósofa Hipatia, desde Ptolemaida a Alejandría. Junto con la C. 10, son éstos los últimos suspiros de un Sinesio ya a punto de morir

Postrado en la cama dicto esta carta. Ojalá, al recibirla, te encuentres bien de salud, madre, hermana, maestra, benefactora mía en todo, y todo lo que para mí tiene valor en dichos y hechos. La debilidad de mi cuerpo está ligada a una causa anímica. Poco a poco me va consumiendo el recuerdo de mis niños que se me han ido. Sinesio habría debido vivir sólo mientras no hubiera tenido que experimentar los males de la existencia. Fue como un torrente, represado hasta entonces, que arrambló de un tirón, y se trastocó la dulzura de esta existencia mía. Quisiera o dejar de vivir o de pensar en la tumba de mis hijos. Pero tú ojalá te encuentres bien. Saluda cariñosamente a mis felices compañeros, comenzando por el padre Teotecno y el hermano Atanasio y después, a todos los demás. Y si se les ha agregado alguno que te sea especialmente dilecto, preciso es que también yo le daba gratitud por el solo hecho de serte tan dilecto: saludalo, pues, de mi parte como al mejor de mis amigos. Tú, si algo te preocupas de mis cosas, haces bien; y, si no te preocupas tú de eso, tampoco me preocupo yo.

Comentari

Aquesta carta, una de les seves últimes cartes escrites, i potser l'última dirigida a Hipàtia, podem afirmar que pot ser un comiat de Sinesi. Ell espera que ella es trobi bé de salut; ell sent que s'està morint, sent la seva debilitat i creu que una de les causes del seu estat, un cop més, és el seu dolor -suposo que un dels dolors més grans-, el d'haver perdut els seus estimats fills. Creu que hauria d'haver viscut sol, és a dir, no haver tingut fills, així no hauria experimentat aquest enorme patiment; vol deixar de patir per això i pensar en això. Finalment li diu que, a part del seu dolor, espera que ella estigui bé i que saludi a tots els seus amics, i li diu que si es preocupa de les seves coses està bé, però si no ho fa, ell tampoc ho farà. Podem veure, de nou, l'estima que té envers ella, i com al principi de la carta l'anomena de les diferents formes en què la veia, mestra, mare, germana, amiga... Fins i tot, l'aprecia tant que li demana que saludi a tots els companys d'Alexandria, i, si n'hi ha de nous que ell no coneix, pel sol fet de ser amics d'ella, ell ja els considera els seus amics.

¹⁷ Idem, pàg. 52.

Carta 81¹⁸

A LA FILÓSOFA

Desde Ptolemaida a Alejandría, en el 413

Aunque el destino no puede arrebatármelo todo, ése es, sin embargo, su propósito, al menos en todo lo que sí puede él,

que me dejó privado de muchos y buenos hijos.

No obstante, la capacidad, al menos, de escoger lo mejor y ponerme de parte de quienes sufren injusticia, eso no me lo arrebatará. ¡Que ojalá no pueda someter mi ánimo! Sí, odio la injusticia, eso está a mi alcance; pero querría impedirla y, sin embargo, ésta es una de las cosas que se me han arrebatado: la he perdido incluso antes que a mis hijos.

Antaño eran vigorosos los milesios.

Hubo un tiempo en que también yo les servía de provecho a mis amigos y tú me llamabas “el bien de los demás”, por emplear en los otros el respeto que yo merecía entre los muy poderosos: para mí éstos eran como las manos. Ahora todos me han dejado solo, a no ser que tú tengas algún poder; y lo cierto es que, aparte de la virtud, eres tú a quien considero un bien inviolable.

Tú, por supuesto, siempre conservas tu poder y ojalá puedas utilizar ese poder tuyo de la mejor manera. Niceo y Filolao, jóvenes excelentes y de la misma familia, cuida tú de que vuelvan a ser dueños de sus propiedades: que de esto se ocupen todos los que honran a tu persona, tanto particulares como magistrados.

Comentari

Podem veure com en aquesta carta Sinesi creu que el destí vol el pitjor per ell i li vol treure tot el que li aporta felicitat, per això l'ha deixat sense els seus fills i està patint tant; però, com continua dient, el destí no ens ho pot treure tot: la capacitat d'escollir el millor i estar de part dels que pateixen injustícia com ell, això no li podrà treure; ara, encara que ell vol impedir la injustícia, que tan odia, això no ho ha pogut aconseguir perquè, finalment, també ha estat una de les coses que li ha pres el destí.

Aquesta carta l'acaba dirigint-se a Hipàtia i li recorda el moment de la seva vida on ell era una persona respectable, important i amb amics, però que malauradament ara tot això ha desaparegut i es troba sol, sense res. I li diu que per a ell, ella sempre

¹⁸ Idem, pàg. 164.

conservarà el seu poder, la seva virtut i li desitja que sempre el pugi utilitzar de la millor manera; li demana que intercedeixi perquè Niceu i Filolau recuperin les seves propietats, que utilitzi la seva influència tan en particulars o en magistrats.

Per tant, es pot desprendre que, d'alguna manera, Hipàtia era un persona ben considerada a Alexandria i ben posicionada socialment.

Carta 124¹⁹

A LA FILÓSOFA

Desde Cirene a Alejandría. Contemporánea de la C. 104 y de la 113

Aun cuando uno se olvide de los muertos en la mansión de Hades,

yo, incluso allí me acordaré²⁰

de la querida Hipatia. Yo, y es la verdad, envuelto como estoy en los sufrimientos de mi patria, me siento a disgusto en ella, porque lo único que veo cada día son armas enemigas y hombres degollados como víctimas de sacrificio, y lo que respiro es un aire contaminado a causa de la putrefacción de los cadáveres, y lo que sospecho es que voy a sufrir algo semejante, pues ¿quién abrigaría buenas esperanzas cuando el cielo está todo enfoscado, invadido por la sombra de las aves carroñeras? Pero, aun así, quiero a mi tierra. ¿Cuáles, si no, podrían ser mis sentimientos, libio como soy y nacido aquí y teniendo a la vista las venerables tumbas de mis antepasados? Sólo por ti me parece que podré pasar por alto a mi patria y emigrar, si se me presenta la ocasión.

Comentari.

En aquesta carta Sinesi, es dirigeix a Hipàtia per explicar-li el patiment i el disgust que sent cap a la seva ciutat, Cirene, ja que en aquests moments es troba en greus conflictes –cal suposar que es tracta de conflictes religiosos entre cristians i jueus²¹-. Se'ns mostra un Sinesi molt desesperat; està envoltat de crims i matances, i sospita que ell pot acabar essent una víctima més. Ell s'estima la seva ciutat: és on ha nascut i on hi ha enterrats els seus avantpassats; no la vol deixar. Tanmateix, només hi ha un motiu pel qual deixaria la seva ciutat i aquest motiu és Hipàtia i la seva amistat.

¹⁹ Idem, pàg. 232.

²⁰ Cita de la *Ilíada* XXII, 389 i ss.

²¹ Mirar apartat de les religions.

Carta 154²²

A LA FILÓSOFA

Desde Cirene a Alejandría, en el 405

Este año he dado a luz a dos libros: uno promovido por Dios y el otro por la crítica de los hombres. Y es que algunos de los de capas blancas y también de los de oscuras afirmaron que yo pecaba contra las leyes de la filosofía por prestarle atención a la belleza del estilo y a la cadencia, y por mi pretensión de decir algo de Homero y acerca de las figuras retóricas: su idea es que el filósofo debe de odiar la literatura y ocuparse tan sólo de los temas divinos. Éstos sí han llegado a ser contempladores de lo inteligible; a mí no me es lícito, porque algo del ocio de mi vida lo destino a depurar mi lengua y a que mis ideas resulten más agradables. Me acusaron de servir sólo para componer puerilidades, empujados por el hecho de que las *Cinegéticas*, que no sé cómo se esfumaron de mi casa, atrajeron extraordinariamente a algunos jóvenes cuyo interés estaba puesto en ese encanto propio del más puro helenismo, y también empujados por ciertas creaciones poéticas muy cuidadas que evidenciaban algo de esa “mano antigua”, como solemos decir de las estatuas.

Pero, de todos éstos que me acusan, los unos, cuya ignorancia es la guía de su atrevimiento, están siempre dispuestos, y más que nadie, a discutir sobre la divinidad (si te encuentras con alguno de ellos, escucharás de inmediato los silogismos menos silogísticos) y a quienes nada de esto necesitan los inundan de palabrería, cosa que para ellos, creo yo, es de particular importancia. Y es que de esa gente salen los demagogos que hay en nuestras ciudades, que es lo mismo que decir “el cuerno de Amaltea”, algo que ellos, por cierto, piensan que debe estar a su servicio. Sospecho que reconocerás fácilmente a esta ralea, que desacredita un propósito noble en sí mismo. Pretenden que yo me convierta en discípulo suyo y aseguran que, en breve, revelaré cosas acerca de Dios con la mayor desenvoltura y que seré capaz de hablar días y noches seguidos.

Los otros, los de mejor apariencia, son unos sofistas mucho más malhadados aún que los anteriores y lo que desearían es tener la misma buena reputación, pero por suerte para ellos ni siquiera son capaces de esto. Ya sabes tú que algunos, por habérseles dejado desnudos en las oficinas de impuestos o a consecuencia de una calamidad cualquiera, se ven inducidos, en el mediodía de su vida, a la actividad filosófica, pero sin hacer otra cosa que jurar por los dioses, por sí o por no, a la manera platónica: se les anticiparía hasta su misma sombra a la hora de expresarse como es debido. Y, sin embargo, su presunción es tremenda. Sí, las cejas las llevan arqueadas, ¡uf, cómo las levantan!, en la mano apoyan el mentón y, en todo lo demás, adoptan un porte más majestuoso que las estatuas de Jenócrates. Éstos también pretenden imponer la ley que más les conviene, la de que nadie posea algún conocimiento valioso lo haga patente,

²² Idem, pàg. 293.

porque creen que los deja en evidencia cualquiera que sea filósofo y, además, sepa expresarse, convencidos como están de que deberían esconderse bajo la máscara de su presunción y aparentar que por dentro se hallan repletos de sabiduría.

Estos son los dos grupos que me han acusado de haberles prestado atención a cosas que no la merecen: los unos, porque no parloteo como ellos; los otros, porque no tengo cerrada la boca y no pongo, como dijo aquél, ‘un buey sobre mi lengua’. Contra éstos escribí yo mi tratado y me opuse a la locuacidad de unos y al silencio de los otros. En realidad, está dirigido, propiamente, contra éstos que se callan y son unos envidiosos (de una forma muy adecuada, ¿no crees?), pero, sin embargo, ha encontrado la manera de arrastrar en su crítica también a aquellos otros. Y quiere ser no menos una demostración que un elogio de la gran sabiduría. Y es que no sólo negué bajo juramento sus acusaciones, sino que, para atribularlos aún más, no he dejado de vanagloriarme. Cuando la obra pasa a examinar qué género de vida debe elegirse, alaba entonces a la filosofía como la elección más filosófica: de qué tipo hay que pensar que ésta debe ser, de eso podrás enterarte por el libro. Al final se ha hecho también una defensa de mis cajitas, porque también ellas han cargado con una acusación, la de guardar libros no corregidos. ¡Que ni siquiera de eso se han abstenido estos Telquines!

Si cada cosa está en el lugar que le corresponde, si todo aparece en su momento oportuno, si el punto de partida es el justo en cada uno de los temas previstos, y si el tratado se divide en más capítulos, como esa divina obra, el *Fedro*, que Platón dio a luz y trata sobre todas las formas de la belleza en conjunto; y si se ha procurado además que todo converja en el único objetivo propuesto, si bajo esa relajada exposición ha venido acaso a deslizarse una garantía de credibilidad, y si de esa garantía se ha seguido, como ocurre en tales casos, una prueba y también el resultado, todos éstos serían dones del arte y de la naturaleza. A cualquiera que éste ejercitado en descubrir algo y hasta un divino semblante oculto bajo una apariencia muy vil (tal como hacían en Atenas los artistas, al encerrar a Afrodita o a las Gracias o a otras diosas de similar belleza dentro de estatuas de Silenos o Sátiros), a éste no se le escapará que mi obra también revela muchas doctrinas sagradas que, sin embargo, sí se les escaparán a otros bajo la sobrehaz de ser cosas superfluas y por haber sido introducidas en el discurso de una manera demasiado casual y podría parecer que incluso tosca. Y es que de los enfriamientos que se producen por causa de la luna son los enfermos de epilepsia los únicos que se dan cuenta y, por su parte, el fulgor de los rebatos ordenados por el intelecto únicamente lo reciben aquéllos para quienes, teniendo como tienen sanos sus ojos intelectuales, Dios enciende una luz afín a él, que es el motivo de que lo intelectual piense y lo inteligible sea pensado. De la misma forma, esta luz de aquí pone en contacto a nuestra vista con el color y, si suprimes la luz, aun cuando esté presente el color, esa facultad que la vista posee en relación con él queda ineficaz.

Sobre todo esto, pues, aguardaré a que des tu juicio. Si decides que debe publicarse, la obra saldrá a la vez dirigida a rétores y a filósofos: a unos los deleitará, a los otros les

será provechosa, siempre que no lo hayas tenido que tachar tú que estás facultada para dar ese juicio. Si te parece que no es digna de que los griegos le presten oídos y si también tú, con Aristóteles por cierto, vas a anteponer la verdad a tu amigo, una densa y profunda obscuridad la cubrirá y sus palabras pasarán inadvertidas entre los hombres. Respecto a la primera baste con lo dicho.

La otra fue Dios quien la encargó y examinó: es una acción de gracias ofrendada a la substancia representativa. En ella se ha investigado sobre toda esa alma imaginativa y se han discutido algunas otras doctrinas que aún no habían sido estudiadas por los filósofos griegos. ¿Y para qué extenderse al respecto? La obra en su totalidad fue compuesta en una sola noche, o más bien, en lo que quedaba de aquella noche durante la que tuve el sueño en el que vi que debía escribirla. Hay pasajes en el tratado, quizá dos o tres, en los que, como si yo fuera otro, he sido mi propio oyente junto con los que allí estaban. Incluso ahora, cada vez que me acerco a mi escrito, me encuentro en un maravilloso estado de ánimo y, como dice el poema, una voz divina me envuelve. Si tal sensación es sólo mía o esto podría ocurrirle a cualquier otro, ya me informarás tú. Que de entre todos los griegos tú eres, después de mí, la primera que lo va a leer.

Estas obras que te he mandado son de las que aún están inéditas. Y, para que el número sea perfecto, he adjuntado el *Sobre el regalo*, escrito hace mucho tiempo, con ocasión de la embajada, y dirigido a un hombre que gozaba de influencia ante el emperador. Algún provecho sacó también la Pentápolis de opúsculo y del regalo.

Comentari.

A l'inici de la carta Sinesi li anuncia que ha publicat dos llibres, un sobre temes divins i l'altre sobre figures retòriques. Li comenta que ha rebut moltes crítiques perquè consideren que un filòsof només s'ha d'ocupar d'explicar els temes divins i no s'ha de preocupar de la forma, la llengua, l'estil amb què ho escriu: la filosofia *versus* la literatura. I aquestes crítiques no li agraden gens i se'n queixa.

Les crítiques les rep de dos grups de persones molt diferents entre ells.

Uns són uns ignorants, que només saben repetir el que els han ensenyat, que no saben reflexionar, que són uns demagogs perquè utilitzen una xerrameca buida. En canvi, ell és una persona culta, un bon pensador, que, no només es preocupa de trobar explicacions a tots els temes humans i divins, sinó que també es preocupa d'utilitzar molt bé el llenguatge i la retòrica.

Uns altres són persones que, després d'haver perdut la feina que tenien d'escrivents o de recaptadors d'impostos, s'han convertit en filòsofs, o ells al menys així s'ho creuen. Però, aquests, perquè no es noti que no en saben gaire, propugnen que les idees filosòfiques no s'han de manifestar en públic, o davant de segons quin

públic: perquè si es tracta d'un públic entès, de seguida es veurà que no en saben gens. Aquests només es preocupen de la imatge, d'aparentar que saben.

Sinesi es queixa que aquests dos tipus de persones són precisament els que l'han criticat: uns perquè no usa la seva xerrameca i els altres perquè no calla allò que és important.

Sinesi li justifica a Hipàtia el llibre sobre retòrica que ha escrit. Tot està en el lloc que li correspon; tot apareix en el moment oportú; el punt de partida de cada tema és el just; conté els capítols necessaris; tracta sobre totes les formes de bellesa en conjunt; tot convergeix en l'objectiu proposat; tot això són dons de l'art i de la natura. Li envia un exemplar perquè l'examini i si el troba correcte, ell el farà arribar a filòsofs i rètors.

L'altra obra explica Sinesi que ha estat inspirada per Déu; es tracta, segons ell, "d'una acció de gràcies ofrenada a la substància representativa; en ella s'ha investigat tota aquesta ànima imaginativa i s'han discutit algunes altres doctrines que encara no havien estat estudiades pels filòsofs grecs". Sinesi li demana també la seva opinió, si en llegir el poema sent les mateixes sensacions que sent ell quan el rellegeix: "me encuentro en un maravilloso estado de ánimo y, como dice el poema, una voz divina me envuelve".

Es torna a desprendre d'aquesta carta l'amistat que hi ha entre Sinesi i Hipàtia i també com Sinesi sempre considera Hipàtia com la seva mestra i guia, demanant-li l'opinió de les coses que pensa i escriu.

5. LA PERVIVÈNCIA D'HIPÀTIA

En aquest apartat podrem veure la influència d'Hipàtia i la seva pervivència al llarg dels segles. A banda de la seva influència en la ciència i el pensament, que ja hem vist abans, també tenim referències d'ella en el cinema, en la literatura i en l'art.

5.1 En el cinema

La pel·lícula *Àgora*:

Àgora és el títol d'una pel·lícula espanyola dirigida per Alejandro Amenábar²³ estrenada a Espanya el 9 d'octubre de 2009. *Àgora*, és un drama històric que es desenvolupa a la ciutat de Alexandria, Egipte, a partir de l'any 391 d. C. La protagonista (interpretada per Rachel Weisz) és la matemàtica, filòsofa i astrònoma Hipàtia d'Alexandria, que va ser assassinada, esquarterada i incinerada pels seguidors del bisbe i Sant cristià copte Ciril d'Alexandria l'any 415 d. C. La pel·lícula va guanyar 7 Premis Goya, incloent al millor guió original per a Alejandro Amenábar i Mateo Gil, el que la va convertir en la segona pel·lícula més premiada de la XXIV edició dels Premis Goya de l'acadèmia de cinema espanyol.

Resum de la pel·lícula

Egipte es trobava sota el domini del ja decadent Imperi Romà, barrejant-se en els carrers de la ciutat diferents cultures i religions, i on destacava com la filòsofa més important del moment, la també matemàtica i astrònoma Hipàtia a les seves classes acudien persones de diferents llocs.

És un moment de grans debats entre cristians i pagans, els quals tenien el seu centre en el Serapeu, on se situava la nova biblioteca d'Alexandria.

La puixança del cristianisme i els seus excessos fan que les autoritats paganes es comencin a plantejar la necessitat de donar una lliçó als seus atreviments i violència, pel que decideixen atacar fent que morin molts cristians, que, després de la sorpresa esdevenen atacants, sent més nombrosos i obligant als seus atacants a refugiar-se en la biblioteca on són assetjats.



²³ Alejandro Amenábar: *Àgora*, la seva cinquena pel·lícula i la segona rodada íntegrament en anglès després de "Los Otros".

Les autoritats romanes acorden perdonar els pagans i permetran la seva sortida, però acordant a canvi que els cristians puguin accedir als seus temples, que són destruïts, inclòs el Serapeu i la seva biblioteca que és destruïda.

Davo, esclau d'Hipàtia, enamorat d'ella, s'uneix al nou poder emergent després de ser alliberat per aquesta després de comprovar els seus desitjos cap a ella. Es convertirà en un dels temibles parabolans que vigilen l'ortodòxia en l'obrar i el vestir recolzats pel bisbe Ciril, disposat a acabar amb els no catòlics.

Els parabolans, un cop apartats els pagans del poder provoquen als jueus, provocant també la reacció d'aquests, que acaben amb un grup de parabolans, el que suposarà l'expulsió dels jueus de la ciutat.

Arriba llavors a la prefectura d'Alexandria, després de convertir-se al cristianisme, Orestes, antic alumne d'Hipàtia, de la qual va estar enamorat i a la qual demana consell sovint.

A través del seu amic, el bisbe Sinesi de Cirene, també alumne d'Hipàtia, Orestes tracta de sotmetre Ciril a la seva autoritat. Però serà el bisbe qui exigeixi a Orestes acatament de la doctrina de l'església en tota la seva extensió, inclosa la submissió de les dones, de manera que li demana que acabi amb la pagana Hipàtia, a la qual Orestes s'hi nega, provocant la ira dels parabolans, un dels quals, Amoni, l'apedrega, el que fa que sigui ajusticiat, nomenant-lo Ciril màrtir i sant.

Tractant d'evitar més problemes Orestes i Sinesi intenten convèncer-la que es bategi, cosa a la qual ella es nega, doncs en el seu ésser hi ha el dubtar.



Hipàtia viu al marge de temes espirituals, centrada i obsessionada en la resolució del tema de l'heliocentrisme, arribant a la conclusió que la terra podia moure's en forma d'el·lipse el que explicaria que, tot i moure's la terra, els objectes no es desplaçessin.

Però els amics d'Amoni decideixen venjar-se d'Orestes atacant Hipàtia a la que porten fins a l'església, on la despullen amb intenció de lapidar-la.

Abans d'això el seu antic esclau Davo li evita el patiment acabant amb la seva vida fent creure als seus companys que s'ha desmaiats per la por.

Anàlisi de la pel·lícula

La història es desenvolupa a Alexandria, ciutat portuària d'Egipte, l'any 391 dC, durant el Baix Imperi romà, gresol de les antigues cultures egípcia, grega i romana.

Aquest lloc i aquesta època no han estat gaire tractes en el cinema. S'hi reflecteix un món que, segons alguns autors, quedaria sepultat davant l'ascens del cristianisme com a religió hegemònica enfront de les altres religions existents (les místiques, la romana, greco-egípcia i el judaisme).

Alejandro Amenábar no solament ens mostra la passió dels personatges i la lluita pel poder en Àgora, també ens il·lustra sobre moltes facetes de la Cultura i de l'existència de l'ésser humà: Història, Filosofia, Astronomia, Matemàtiques, Física, Sociologia. De manera subtil i bella apareixen algunes de les fites de la història de la matemàtica i de la història de l'astronomia: al llarg de la pel·lícula el personatge d'Hipàtia s'emociona davant els textos dels elements d'Euclides, el con de Apol·loni, el sistema geocèntric de Claudio Ptolomeu i el heliocèntric d'Aristarc de Samos i s'apassiona i s'entesta a resoldre l'enigma astronòmic que plantegen els planetes errants albirant a l'eclipse la solució que trobaran més de mil anys després, al segle XVI, Copèrnic i Kepler en la seva reformulació, avui vigent, de la Teoria heliocèntrica d'òrbites el·líptiques.



5.2 En la literatura

Hipàtia apareix per primera vegada en la literatura europea al segle XVIII. Com assenyala Maria Dzielska en el seu estudi sobre Hipàtia, John Toland publica en 1720: *"Hipatia o la història d'una dama de gran bellesa, virtut i saviesa, competent en tot, que va ser esquarterada pel clergat d'Alexandria per satisfer l'orgull, la enveja i la crueltat de l'arquebisbe a qui es coneix, de manera universal encara que immerescuda, com sant Ciril"*. L'assaig causa un gran enrenou en els cercles eclesiàstics i Thomas Lewis publica com a resposta: "La història d'Hipàtia, una mestra d'Alexandria. En defensa de sant Ciril i del clergat d'Alexandria contra les acusacions del Sr. Toland". La batalla estava servida.

Ja Voltaire i els il·lustrats van creure que Hipàtia havia estat assassinada perquè creia en els déus hel·lens, les lleis de la naturalesa racional i la capacitat de la ment humana alliberada de dogmes impostos. Així, els pensadors il·lustrats van mostrar la mort d'Hipàtia com un conflicte entre paganisme i cristianisme. Paganisme identificat amb la cultura grega que s'extingia davant l'avanç d'un nou món lligat al cristianisme emergent. La mort d'Hipàtia seria el símbol també del desmembrament i desaparició de la cultura clàssica en el moment que dona pas a una fosca Edat Mitjana. El món antic, la cultura clàssica, s'havia caracteritzat pel culte a la raó, a la llum de les demostracions geomètriques, la claredat de les idees i l'argumentació formal i el gust per la bellesa i el cànon harmònic. Davant d'això, es produeix l'avanç d'un món presidit per l'obscurantisme, la por, la religió i els dogmatismes associat tot això també a uns elevats nivells de violència generalitzada. Aquesta etapa va ser superada pels europeus precisament per una aposta de la raó enfront de la religió, i aquesta raó era representada per Hipatia i la religió pels seus assassins. Així, Voltaire, per exemple va prendre l'assassinat d'Hipatia com a expressió del irracionalisme que ells mateixos (els il·lustrats) volien combatre gràcies a la Filosofia i la nova ciència. Examina la qüestió en l'obra titulada *"Examen important de Milord Bolingbroke o la tomba del fanatisme"*. I en el seu *"Diccionari Filosòfic"*, Voltaire insisteix en la seva tesi de la mort de la raó deguda al fanatisme religiós i afegeix una ocurrència: "quan es despulla a dones belles, no és per perpetrar matances".

L'historiador anglès E. Gibbon, influït per les idees de la il·lustració, el Neohel·lenisme i l'estil literari i filosòfic de Voltaire, elabora la llegenda d'Hipàtia. El "crim d'Alexandria" encaixa amb la seva tesi que la consolidació del cristianisme és la causa de la caiguda de l'antiga civilització. A mitjans del segle XIX la llegenda literària d'Hipàtia arriba al seu punt més àlgid de la mà de poetes de tall romàntic per als que Hipàtia segueix viva en la imaginació occidental com l'encarnació de la bellesa corporal i de la immortalitat de l'esperit, de la mateixa manera que els ideals pagans de Grècia

han modelat l'espiritualitat d'Europa i s'associen idees d'èxtasi romàntic sobre el "paradís dels grecs". Mentre els poetes i literats exalten la figura de la filòsofa, Charles Kingsley, clergue (anglicà) novel·lista i historiador anglès, en 1893 elabora la seva llegenda a "*Hipàtia o els nous enemics amb rostre antic*", una novel·la romàntica, de mitjans de l'època victoriana i fortament anticatòlica. En l'obra, Hipàtia (bella, sàvia i virtuosa) mostra un odi ferotge al cristianisme i encara que al final es converteix i és batejada com a cristiana, la assassinen els monjos donant curs al fanatisme, a la ignorància hi ha ocults desitjos carnals. Kingsley subratlla l'aspecte eròtic del crim. El llibre es tradueix a molts idiomes; també a espanyol amb el títol *Hipàtia o els últims esforços del paganisme a Alexandria* amb l'objectiu de suavitzar la crítica anticatòlica, i fins i tot es fan tesi sobre ell, el seu retrat de Hipàtia funciona com un símbol de civilització que desapareix. Amb la mort de l'última idealista de l'hellenisme desapareixen els valors grecs.

A finals del XIX i ja al XX, seguim trobant obres literàries o d'historiadors que segueixen emfatitzant la idea d'Hipàtia com a figura heroica en el conflicte de dos poders de la història europea: l'esperit lliure que busca la veritat en el món material enfront a la religió supersticiosa (representada per l'Església) que esclavitzava la raó. En 1925 Dora Russell escriu una obra titulada *Hipàtia* que versa sobre la necessitat de transmetre l'esperit de la filòsofa a les noves generacions perquè les dones tinguin la mateixa llibertat d'acció que els homes. I en els anys 80 es funden dues revistes de pensament feminista que porten el seu nom, a Atenes i als EUA.

Referències literàries contemporànies

- En l'aventura *Rondalla de Venècia* (1977), del personatge de còmic Corto Maltès, creat per Hugo Pratt, Hipàtia apareix presidint un saló intel·lectual en la Itàlia pre-feixista, com un dels característics anacronismes d'aquesta sèrie de còmics.
- Mario Luzi va publicar en 1978 un drama titulat *Llibre de Ipazia*, insistint en la tragèdia de la filòsofa com a símbol de la decadència irreversible del món clàssic, i des d'una interpretació cristiana, la seva mort no és resultat de la nova Fe, sinó de la malignitat i el crim inherents a les multituds.
- Carl Sagan, en el capítol 13 de la seva sèrie *Cosmos: Un viatge personal* (1980) tractava la mort d'Hipàtia i la destrucció de la Biblioteca d'Alexandria. Segons Sagan «L'any 415, quan anava a treballar, va caure en mans d'una torba fanàtica de feligresos de Ciril. La van arrencar del carruatge, van trencar els seus vestits i, armats amb petxines marines, la escorxar arrencant la carn dels

ossos. Les seves restes van ser cremats, les seves obres destruïdes, el seu nom oblidat».

- El 1996 Maria Dzielska²⁴ va publicar una extensa biografia, *Hipàtia d'Alexandria*, intentant establir la veritat dels fets narrats per les fonts i el mite construït al voltant d'ells, que en la seva opinió barreja la realitat històrica amb la més grollera falsedat.

- *El jardí d'Hipatia* (2009), d'Olalla García, és una novel·la històrica centrada en els últims anys de vida d'Hipàtia. El protagonista és Atanasi de Cirene, un alumne de la filòsofa que es veu involucrat en les turbulentes lluites de poder que van commocionar Alexandria i van provocar una onada de tumults als carrers.

- El 2009 José Calvo Poyato, catedràtic d'Història, va publicar la novel·la *'El Somni d'Hipàtia'*, les bases d'atenció de la figura històrica d'aquesta dona. Compta amb referència a llocs reals i textos de l'època, així com als esdeveniments que es van desencadenar entre els segles IV i V.

- D'altres. Veure Annex 3.



²⁴ Maria Dzielska, catedràtica d'Història Antiga a la Universitat Jagellónica de Cracòvia

5.3 En l'art



Hipàtia , de Charles William Mitchell²⁵ , 1885.

Comentari

Representació d'Hipàtia davant l'altar de l'Església d'Alexandria, sense roba justament en el moment abans de morir i de ser lapidada per els cristians.

Comentari

*Obra de Mosolino da Panicale*²⁶

Representació d'Hipàtia en una de les seves classes als seus deixebles.



²⁵ Charles William Mitchell va ser un pintor acadèmic proper a la Germanor Preraphaelita, anglès de Newcastle, nascut el 1854 i mort en 1903. El seu únic treball famós va ser *Hypatia*, mostrat en 1885, i probablement inspirat per la novel·la de Charles Kingsley, "*Hypatia or New Foes with an Old Face*". Aquesta obra es troba en el Laing Art Gallery.

²⁶ Masolino da Panicale o Tommaso di Cristoforo Fini (Panicale, 1383 – San Giovanni Valdano, 1440) va ser un pintor italià. Se'l considera un dels iniciadors del Renaixement.



Retrat imaginari de Hipàtia, en un detall de *L'escola d'Atenes* (1509-1510) de Rafael Sanzio²⁷; es troba als Museus Vaticans.

Comentari

És una de les pintures més famoses de l'artista renaixentista italià Rafael, representa els més grans filòsofs de l'antiguitat clàssica.

En ella podem com hi apareix Hipàtia, sent així considerada una gran filosofa en el seu moment.

L'escola d'Atenes



²⁷ Raffaello Sanzio (Urbino, 1483 – Roma, 1521), conegut com Rafael, fou un pintor i arquitecte italià de l'Alt Renaixement. A més de la seva obra pictòrica, que seria admirada e imitada durant segles, realitzà importants treballs en la arquitectura i, com inspector d'antiguitats, s'interessà en l'estudi i conservació dels vestigis grecoromans.

6. CONCLUSIONS

L'elaboració d'aquest treball m'ha permès conèixer amb més profunditat aquest personatge tan carismàtic com és Hipàtia; i també m'ha permès endinsar-me en una època històrica molt poc coneguda per mi, la del baix Imperi romà, i aprofundir en el món de la filosofia i de la religió d'aquest moment històric.

D'Hipàtia sabem que se la considera la primera dona filòsofa de la història. Les fonts que ens parlen d'ella expliquen que aquesta educació li va proporcionar el seu pare, que va ser un matemàtic i astrònom, i que va dirigir la Biblioteca d'Alexandria; això li va permetre a ella fer-se un lloc al Museu d'Alexandria, el centre cultural més prestigiós de l'època, on va donar classes de filosofia, matemàtiques i astronomia. Seguidora dels corrents neoplatònics es va dedicar a la investigació científica, comentant i estudiant les teories d'astrònoms i matemàtics; tanmateix, no se'n conserva cap obra i el seu llegat es coneix gràcies als seus deixebles, com per exemple Sinesi de Cirene.

També sabem que intentava guiar als seus deixebles en el camí del coneixement i que els seus deixebles més propers van arribar a càrrecs polítics i religiosos importants.

El segle IV, i sobretot el Vè, va ser una època molt convulsa. Per una banda, l'Imperi romà està iniciant la seva decadència, especialment la part occidental. A la banda oriental s'hi està desenvolupant tot allò que afecta al coneixement i a la cultura, -hi ha uns importants centres culturals: Alexandria, Pèrgam, Atenes-; però també és la zona on es desenvolupen dues creences en conflicte, el judaisme i el cristianisme, dins d'un Imperi on el que predominava era una religió politeïsta amb un culte imperial. A més, l'emperador Teodosi acabava de promulgar el cristianisme com l'única religió oficial, fet que va ocasionar molts conflictes i greus. Alexandria, tal com s'ha explicat, va viure uns moments complicats; en ser una capital del saber científic, i a més, immersa en un paganisme decadent, tot va confluïr perquè es produís un desgavell tan gran. Enmig d'aquests conflictes religiosos, Hipàtia només se centrava en els seus estudis i les seves investigacions, sense donar cap importància al fet religiós: només li importava la ciència.

Segons sembla, Ciril, bisbe i patriarca de la seu alexandrina, va ser el principal responsable de la mort de la filòsofa. L'assassinat es va produir en el marc de l'hostilitat cristiana contra el declinant paganisme i les lluites polítiques entre les diferents faccions de l'Església, el patriarcat alexandrí i el poder imperial, representat a Egipte pel prefecte Orestes. Ciril va acusar Hipàtia de bruixa i que practicava màgia negra.

Quins motius hauria pogut tenir Ciril per ordenar o induir la mort de la filòsofa? Els historiadors han conclòs la confluència d'almenys cinc mòbils:

- la pròpia intolerància del bisbe cap al paganisme i el neoplatonisme;
- l'amistat i la influència de la filòsofa sobre el prefecte imperial Orestes i les classes altes d'Alexandria;
- els desitjos de venjar la mort del monjo Amoni, ordenada per Orestes;
- l'hostilitat d'Hipàtia cap a Teòfil i el seu nebot per la destrucció del Serapeu i el saqueig de la seva biblioteca en 391, que possiblement la portés a atiar l'enfrontament entre el prefecte imperial i el patriarca;
- el desig de llançar una seriosa advertència a Orestes, mitjançant la mort d'algú tan proper com Hipàtia.

Ha resultat molt útil la lectura d'algunes cartes que formen part de l'epistolari de Sinesi de Cirene, filòsof i bisbe cristià, que havia estat deixeble d'Hipàtia. En aquestes cartes un s'adona de la importància intel·lectual que havia arribat a tenir Hipàtia; Sinesi l'anomena mestra, amiga, mare, germana, benefactora; per tant, no es donava gaire importància al fet que una dona fos una pensadora i científica.

Es diu que la desigualtat de gènere sempre ha existit. Però això no ha estat sempre així, perquè en la societat primitiva existia la igualtat entre els homes i les dones, ja que necessitaven conviure en grups per lluitar contra els fenòmens naturals o els animals salvatges. Llavors, homes i dones es veien obligats a col·laborar realitzant les mateixes activitats: caçaven junts, recol·lectaven junts i produïen instruments lítics per poder caçar. Aquesta etapa històrica va durar milers d'anys; va desaparèixer per l'esgotament de reserves naturals lliures. Va sorgir una nova manera de relacionar-se i gestionar-se; la propietat privada dels mitjans de producció començava a florir i amb això, la desigualtat de les relacions de producció, a més de la societat patriarcal. Va sorgir la societat esclavista, i, en aquesta societat la dona queda sotmesa a l'autoritat de l'home, no pot gaudir d'una vida pública, i ha de dedicar-se exclusivament al reduït món domèstic, a més de l'educació dels seus fills.

Les característiques biològiques dels individus, com el sexe, s'han utilitzat com a base per atribuir certs comportaments, actituds, rols, capacitats i posicions en la societat. És a dir, s'han construït gèneres, masculí i femení, que impliquen formes diferenciades de viure per als homes i les dones. Aquestes atribucions i formes diferenciades de viure s'han arribat a justificar com "naturals" encara que en realitat no ho són. Això ha originat que moltes societats es construïssin de manera jeràrquica i basades en les creences sobre la superioritat d'un sexe i la inferioritat de l'altre, societats on les relacions de poder són summament desiguals entre homes i dones i on els homes, la major part de les vegades, han ocupat una posició dominant. Aquestes desigualtats han propiciat que les dones ocupin un paper de subordinació,

desvalorització i opressió. La discriminació i la violència contra les dones pel simple fet de ser dones són formes en què es presenten les desigualtats de gènere.

Tot i que la dona tenia unes tasques molt concretes: criar i educar els fills, portar i dirigir la casa, realitzar feines domèstiques, com ara filar i teixir, etc, veiem també que algunes dones podien arribar a exercir oficis en àmbits on només s'hi bellugaven els homes: el coneixement, la filosofia, l'astronomia, la ciència, en general.

És evident que el cristianisme va influir molt en la davallada cultural que es va produir a partir del s V; però, a més, com podia ser que una dona es pogués dedicar exclusivament a l'àmbit del saber? Els primers pares de l'Església es van preocupar molt de col·locar la dona al seu lloc. I Hipàtia no s'hi trobava.

Amb tot això, Hipàtia no va ser oblidada del tot, perquè, ja hem vist al treball, la van mencionar en diversos tractats, la van representar pictòricament i, recentment s'ha estrenat una pel·lícula sobre ella, *Ágora*, basada en fonts literàries conservades, tal com s'ha comentat i analitzat al treball.

Aquesta pel·lícula espanyola va molt bé per mantenir i perpetuar la memòria d'aquesta pensadora científica; ens ha de servir per reflexionar sobre la situació de la dona en el passat i en l'actualitat; per adonar-nos de la importància de lluitar per la igualtat entre homes i dones en tots els àmbits –cultural, científic, econòmic, polític, laboral-; i també, per reflexionar sobre l'impacte de la religió en les societats. Especialment, aquest últim aspecte és importantíssim, perquè encara ara, ben recentment, el fanatisme religiós s'emporta moltes vides humanes.

En la meua opinió penso que Hipàtia ha de ser valorada de nou i reconeguda, ja que gràcies a ella, als seus estudis, comentaris i investigacions hem pogut avançar en el camp de l'astronomia –Copèrnic i Kepler reprendran la teoria de l'heliocentrisme-, i ens ha deixat instruments que ens permeten entendre part del seu coneixement i saviesa, la seva filosofia; també ens mostra com una dona pot arribar on vulgui amb esforç i, sobretot, que cal mantenir-se fidels als propis criteris i ideals, malgrat que això pugui comportar la pèrdua de la pròpia vida.

7. BIBLIOGRAFIA

- CUMONT, Franz: *Las religiones orientales y el paganismo romano*. Madrid: Editorial Akal Universitaria, 1987.
- DE CIRENE, Sinesio: *Cartas*. Madrid: Editorial Gredos, S. A., 1995.
- DZIELSKA, Maria: *Hipatia de Alejandría*. Madrid: Ediciones Siruela, S. A., 2004.
- ESCOLAR SOBRINO, Hipólito: *La biblioteca de Alejandría*. Madrid: Editorial Gredos, S. A., 2001.
- GARCIA, Carme. RUIZ, Laura. PUIGVERT, Lidia. RUÉ, Lourdes: *Hipatia de Alejandría*. Barcelona: Editorial Hipatia, 2009
- GRIMAL, Pierre: *Historia de Roma*. Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica, 2005
- JESÚS TERUEL, Pedro: *Filosofía y ciencia en Hipatia*. Madrid: Editorial Gredos, S. A., 2011.
- JANER, A. I ABADIAS, D.: “*Triomf del cristianisme*” a *SÀPIENS*, núm 150, desembre 2014, pàgs 44-52.
- ZARAGOZA GRAS, Joana. FORTEA DOMÈNECH, Gemma: *Mirades sobre la dona a Grècia i a Roma*. Tarragona: Arola editors, 2012.
- VALLMAJÓ RIERA, Llorenç: *Història de la filosofia*. Barcelona: Editorial Edebé, 2009.

FILMS:

- AMENABAR, Alejandro: *Àgora*. Madrid, 2009.

WEBS:

http://inmaculadaperdomo.blogspot.com.es/2009/10/hipatia_24.html [Consulta: 10-12-14]

<http://es.wikipedia.org/wiki/Hipatia> [Consulta: 24-08-14]

<http://www.xtec.cat/~mgarci10/filosofs/plato.htm> [Consulta:

[http://ec.aciprensa.com/wiki/Sinesio de Cirene](http://ec.aciprensa.com/wiki/Sinesio_de_Cirene) [Consulta: 15-12-14]

www.historia-roma.com [Consulta: 12-10-14]

<http://www.planetasapiens.com/?p=3539> [Consulta: 12-10-14]

<http://mimosa.pntic.mec.es/jgomez53/matema/conocer/hypatia.htm> [Consulta: 12-10-14]

<http://www.biografiasyvidas.com/biografia/s/sinesio.htm> [Consulta: 14-12-14]

<http://www.xtec.cat/~sgiralt/labyrinthus/roma/religio/religio1.htm> [Consulta: 2-1-15]

[http://ca.wikipedia.org/wiki/Hist%C3%B2ria del cristianisme](http://ca.wikipedia.org/wiki/Hist%C3%B2ria_del_cristianisme) [Consulta: 18-12-14]

8. ANNEXOS

ANNEX 1

Fragment del diàleg de Plató, *Lleis* 804 e:

“A veure, saps algun ofici exercit per sers humans en el qual tot això que hem dit s'adigui molt més al gènere masculí que al femení? O hem d'estendre'ns i parlar de l'art de teixir, o de la confecció de pastissos i guisats, que són dos certament en què les dones semblen ressortir bastant, i que faria riure molt si en sortiren derrotades?”

“Parles amb encert” -va dir-me-, “en gairebé totes les arts un sexe és molt superior a l'altre. I més et dic: hi ha moltes dones que en moltes arts són superiors als homes. Però en conjunt la cosa és tal com tu dius.”

“En suma, bon amic, no hi ha cap funció, en el govern de la ciutat, que sigui pròpia de la dona per tal com és dona ni de l'home per tal com és home, sinó que les naturaleses es troben distribuïdes de manera aproximada en els dos llinatges, i la dona participa naturalment de totes les funcions i l'home també naturalment de totes; sí que acceptarem que en totes la dona hi és més feble que l'home.”. (...)

“És que també hi ha unes dones dotades naturalment per a la medicina, i d'altres que no, i unes dotades naturalment per a la música, i d'altres que no. Crec que, això, ho establirem.”

“Podríem fer-ho d'altra manera?”

“En conseqüència, no direm que hi ha dones dotades per a la gimnàstica, i dones dotades per a la guerra, i d'altres que ni una cosa ni l'altra?”

“Jo bé m'ho penso.”

“A veure, no hi ha dones que aprecien la saviesa, i d'altres que l'odien? No n'hi ha de colèriques i d'altres de pacífiques?”

“També en això hi toques.”

“Per tant, igualment hi haurà dones amb dots per a ser guardianes, i d'altres de negades per a això. No havíem establert també una naturalesa privativa dels homes aptes per a ser guardians?”

“Sí, una naturalesa privativa d'ells.”

“En fi, que la naturalesa de l'home i la de la dona és la mateixa pel que fa a la custòdia de la ciutat, tret, això sí, que la dels homes és més forta, la de les dones, més feble.”

“Ho sembla.”

Fragment de Plató, República 452 a:

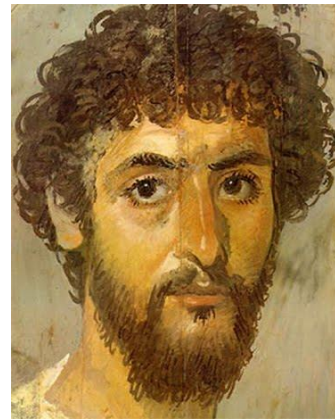
“Si del llinatge dels homes i del de les dones es veu clara la diferència quant a alguna art o a alguna ocupació, d'aquestes direm que cal assignar-les a cadascun dels dos llinatges, però si l'única diferència que s'observa és en el part i en els homes l'acte d'engendrar, en tal cas no direm de cap manera que s'hagi demostrat que homes i dones difereixen en el que aquí ens importa, sinó que creurem que caldrà que les dones facin les mateixes funcions que els nostres guardians.”

ANNEX 2

Biografia i obra de Sinesi de Cirene

La data del seu naixement és incerta; va morir prop de l'any 414. Sinesi de Cirene va ser un filòsof neoplatònic i clergue grec, natural de la Pentàpolis de Cirenaica, a l'actual Líbia. Ric aristòcrata, va ser deixeble de la filòsofa alexandrina Hipàtia i amic del patriarca d'Alexandria, Teòfil. En 409 o 410 va ser elegit bisbe de Ptolemaica, càrrec que va acceptar amb renúncia.

Sinesi era el fill menor d'una de les famílies més importants de Cirene, que traçava la seva ascendència als Hieracleidas, els fundadors mítics de la ciutat. Educat inicialment en l'eloqüència, va beure de la tradició clàssica a través d'Aristòtil, Homer i Plató, sentint-se hereu de Dió Crisòstom. També iniciat en les ciències, en ser Cirene pàtria de Teodoro i Eratòstenes, va ser un apassionat de la caça, les armes i els exercicis eqüestres, entreteniments propis de l'aristocràcia tardoromana.



Abans del 395 Sinesi residir durant tres o quatre anys a Alexandria. Allí va conèixer a Hipàtia, filòsofa neoplatònica i filla del matemàtic Teó, a qui li dirigeix moltes de les seves cartes i per qui va abrigar una devoció de tota la vida, convertint-se en el seu alumne i deixeble. Es va formar en astronomia, matemàtiques i neoplatonisme, abastant l'ampli espectre que separa els extrems de la ciència aplicada i la metafísica.

Conclusos els seus estudis, Sinesi va viatjar a Atenes, però tant la pròpia ciutat com la seva activa escola neoplatònica li van decebre profundament. Ell va descriure la visita a dues cartes [54 i 135] al seu germà, Euopti. La seva raó per emprendre el viatge va ser, segons va dir ell, que "certes persones, sacerdots i persones privades, havien tingut revelacions en somnis que si no ho feia li anava a caure un gran mal. Llavors ell podria escapar als mals presents i ja no hauria de reverenciar a la gent que havia anat a Atenes i es consideraven semidéus, i als que no havien anat, com gairebé rucs o mules." Com una bèstia que ha estat sacrificada, només li va quedar un vestigi. De retorn a Cirene, l'any 399 els seus conciudadans li van encomanar encapçalar una ambaixada per sol·licitar a l'emperador que reduís els impostos exigits a la Pentàpolis. Per complir la seva comesa, Sinesi es va desplaçar a Constantinoble, on va romandre tres anys. En el discurs Sobre la reialesa, pronunciat davant l'emperador Arcadi, va criticar l'abús de poder i la corrupció, així com el fet que la defensa de les fronteres s'encomanés a germans, als quals Sinesi considerava bàrbars.

L'any 402 va tornar amb èxit: havia aconseguit una rebaixa significativa en els tributs. Es va desplaçar a Alexandria, on es va casar amb una cristiana pertanyent a la noblesa de la ciutat, amb la qual va tenir diversos fills. El patriarca Teòfil d'Alexandria va casar personalment a la parella. Durant aquest període va escriure la majoria del seu treball literari i va tenir molta correspondència amb els amics. A causa de la incapacitat i covardia de les autoritats militars, les incursions dels bàrbars van assumir gairebé proporcions de guerra regular. Sinesi va jugar un paper important en l'organització de mesures defensives, reclutant voluntaris, procurant armes...

De tornada a Cirene, es va implicar personalment en la defensa de les fronteres, construint un nou model de catapulta i reforçant les fortificacions. A la fi de 409, o 410, en agraïment pels serveis prestats, el clergat i el poble de Ptolemaica van triar com el seu bisbe. Sinesi es va resistir a acceptar el càrrec, però va acabar assumint-lo el 411, no sense abans exposar davant el patriarca Teòfil seves condicions: no renunciaria al seu matrimoni ni a les seves conviccions filosòfiques, que li impedien acceptar algunes creences comunes. El bisbe electe es va esplaïar en una carta (Ep. CV) a Euopci. Els deures d'un bisbe eren incompatibles amb ell, doncs ell era aficionat a les seves diversions així com als estudis religiosos. No podia renunciar a l'esposa donada a ell per "Déu, la llei i la sagrada mà de Teòfil". Podia prescindir dels seus diversions, tot i que odiés veure que "els seus estimats gossos no poguessin ja caçar." Tot i així, "si és la voluntat de Déu, em sotmetré." Però hi havia un obstacle pitjor, "la filosofia s'oposa a les opinions dels vulgars. Certament no puc admetre que l'ànima sigui posterior al cos... que el món i totes les seves parts moriran junts. La resurrecció... la considero sagrada i inefable i estic lluny de compartir les idees de la multitud." Ell podia mantenir silenci però no "podia pretendre que havia opinions que no tenia." Teòfil, va dir, ha de conèixer tot i decidir. Van passar set mesos des que va escriure aquesta carta i la seva consagració. Que Sinesi pogués cedir és tot just sorprenent. Els seus percepcions dogmàtiques no eren prou forts per fer-ho adonar-se de la falsedat de la seva posició com a bisbe.

Segons el parer de Quasten²⁸, fins al final dels seus dies Sinesi va seguir sent «més platònic que cristià, com ho revelen els seus escrits». Amb tot, a partir del seu nomenament com a bisbe no torna a fer referència a la seva dona en les seves cartes, de manera que alguns investigadors sospiten que el patriarca va obligar a renunciar a la seva vida conjugal.

Ja bisbe, Sinesi utilitzar la seva autoritat per defensar els seus compatriotes dels atacs de les tribus del desert i dels abusos d'Andrònic, un alt funcionari del govern que

²⁸ Johannes Quasten (3 de Maig de 1900, Hamburg – 10 de Març de 1987, Friburg) va ser un teòleg catòlic i estudiós de la Patrística.

portava anys oprimint la població; Sinesi va pronunciar contra ell la primera excomunió solemne de la qual es té notícia.

Tot i la prudència i bon criteri que va demostrar com a bisbe, els últims anys de Sinesi van ser molt amargs. El seu germà es va veure forçat a fugir per evitar ser nomenat decurió, càrrec que suposava la ruïna econòmica de l'interessat, obligat a respondre amb els seus béns per la recaptació d'impostos.

L'any 413, després de perdre els seus tres fills, va escriure a la seva mestra Hipàtia que havia patit «tants infortunis com és capaç de patir un home», i li va retreure que ni ella ni els seus amics d'Alexandria haguessin respost a les seves cartes. Aquest mateix any, va morir, consumit pel record dels seus fills morts.

Pel que fa al pensament d'aquest bisbe filòsof, les obres de Sinesi donen fe del seu esforç per conciliar els dogmes cristians i la filosofia neoplatònica. S'aprecien també en els seus tractats idees gnòstiques i hermètiques. Sinesi emfatitza el caràcter transcendent de Déu i la seva unitat absoluta, que no és incompatible amb la Trinitat, per ser aquesta "interna a la unitat". Dins de la unitat divina, el Pare engendra l'Esperit Sant i tots dos el Fill. Només a través del mite pot l'home imaginar-se Déu i comprendre la naturalesa de l'ànima, que es troba atrapada en la matèria (oposada a Déu) i anhela tornar a la pàtria celeste, de la qual procedeix.

Els seus escrits són els següents:

- "*De Providentia*", la primera part va escriure quan estava a Constantinoble, la segona part després que va tornar a Cirene; un pamflet polític en el qual Gainas i Aurelià figuren com Tifó i Osiris.
- "*De regno*", en el qual es presenta a un emperador romà ideal en un discurs pronunciat davant Arcadi.
- "*De dono astrolabii*", un tractat que va acompanyar el regal d'un planisferi a un tal Paconi de Constantinoble.

Les següents van ser escrites entre 400 i 409:

- "*Cynogetics*" que no conservem, un tractat sobre com alimentar els gossos.
- "*De insomniis*", un curiós tractat sobre els somnis. Segons Sinesi, seguint Plotí, l'endevinació era possible a causa de la unitat de la natura. Totes les parts de l'univers estan en simpatia, així que en cada cosa hi ha indicacions d'altres coses.
- "*Dion*" una vindicació de la seva forma de vida contra l'ascetisme rigorós.

- "*Calvitii Encomium*", un graciós elogi sobre la calvície per un home que patia d'aquest problema.

Les següents pertanyen a 409-14: dos fragments d'homilies:

- "*Constitutio sive Elogium Anysii*" (Anisi era un general que havia estat reeixit contra els bàrbars).

- "*Catastasis*", descrivint la ruïna de Pentàpolis. Hi ha cent cinquanta-cinc epístoles i deu himnes escrits en diferents períodes de la seva vida: les primeres, el més preciós dels seus escrits, a causa de la llum que llancen sobre la personalitat de l'escriptor i pel retrat que fan de l'època en què va viure ; els últims molt valuosos a causa de la llum que llancen sobre els seus punts de vista religiosos i filosòfics.

ANNEX 3

Altres referències contemporànies

- L'artista feminista Judy Chicago va incloure a Hipàtia a la «primera ala» de la seva instal·lació *The Dinner Party* (1979).
- Hi ha dos importants revistes feministes que deuen el seu nom a la filòsofa alexandrina: *Hypatia: Feminist Studies*, publicada a Atenes des de 1984, i *Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy*, publicada des de 1986 per la Indiana University Press. Aquesta última va publicar dos anys després un article de la poetessa i novel·lista Ursule Molinaro, «*A Christian Martyr in Reverse - Hypatia: 370-415 AD*», barrejant realitat i ficció. En l'article la verge Hipàtia és considerada una dona sense contenció sexual, amant d'Orestes, i és precisament aquesta conducta desinhibida la que porta a l'envejós i reprimint Ciril a ordenar el seu assassinat. Molinaro afirma que la seva mort va assenyalar «la fi d'una època en què encara es valorava a les dones per la seva intel·ligència», i que el cristianisme va limitar la llibertat de pensament i va imposar a les dones un model de conducta «basat en la submissió i desproveït de plaer».82
- El 1988 el novel·lista alemany Arnulf Zitelmann va publicar una altra novel·la més sobre la filòsofa alexandrina, «màrtir de la misogínia», abundant en els tòpics més negres de l'obscurantisme clerical.83
- Les novel·les canadenques *Renaissance a Paganie* (1987), d'André Ferreti, i *Hypatie ou la fi des dieux* (1989), de Jean Marcel, segueixen el deixant de les obres de Kingsley i Zitelmann.
- Hypatia Cade, nena prodigi i personatge principal de la novel·la de ciència-ficció *The ship who searched* (1992), de Mercedes Lackey i Anne McCaffrey, deu el seu nom a la cèlebre filòsofa.
- El 1997, l'escriptor espanyol José María Menéndez López recrea breument la seva vida al relat curt *Hipàtia (Matemàtica, astrònoma, física i filòsofa de pro)*, que forma part de *Apócrifos*.

- L'obra teatral experimental *The Five Hysterical Girls Theorem* (El teorema de les cinc noies histèriques), de Rinne Groff (2000) presenta a un personatge anomenat Hipàtia que viu en silenci, tement patir el destí del seu tocaya.
- Baudolino, protagonista de la novel·la homònima d'Umberto Eco (2000), va trobar una societat aïllada de dones semblants a sàtirs, totes les quals es deien Hipàtia.
- La sèrie de novel·les dels "*Herederos de Alejandria*" (2003) escrita per Mercedes Lackey, Eric Flint i Dave Freer, inclou referències fictícies a la conversió d'Hipàtia al cristianisme i la seva correspondència subsecente amb Juan Crisóstomo i Sant Agustí.
- Melanta, protagonista de la novel·la *La gossa d'Alexandria* (2003) de Pilar Pedraza, és una filòsofa neoplatònica alexandrina modelada sobre el personatge d'Hipàtia.
- Hypatia és el nom d'una mentenave (l'ordinador d'una nau espacial), construïda a semblança de la Hipàtia real, a *The boy who would live forever* (2004), una novel·la de la sèrie Heechee, de Frederik Pohl.
- *Remembering Hypatia*, de Brian Trent (2005), novel·la sobre la seva vida i mort
- Hypatia és un personatge recurrent en la sèrie de ficció juvenil *Danger Boy*, de Mark London Williams, en la qual té un destacat paper la seva fictícia filla adolescent, Thea.
- Hypatia Sans Pro és un tipus de lletra anomenat així en el seu honor.
- L'escriptor egipci Iūsuf Zaydan va publicar el 2008 una novel·la titulada *Azazīl Riwayah* sobre un monjo egipci en un període en què «els cristians solien tiranitzar als pagans i demolir els seus temples», en la qual la mort d'Hipatia exerceix un paper fonamental. El llibre ha estat molt criticat per la comunitat cristiana de Egipte.
- *Hypatia i l'eternitat* (2009), de Ramon Galí és una novel·la que combina història i ciència-ficció, amb Hipàtia d'Alexandria com a protagonista. En ella, la sàvia alexandrina ressuscita després de ser assassinada, introduint-se en les ments dels personatges més influents d'una altra història alternativa.

- *Hipatia d'Alexandria* (2009), de Carmen García, Laura Ruiz, Lúdia Puigvert i Lourdes Rue. Un equip plural de científiques revela la veritat sobre la primera científica.